

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Institut mezioborových studií

**Sociální a právní aspekty přechodu dětí z dětských domovů do
samostatného života**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

JUDr. Miloslava Kejdová, CSc.

Vypracoval:

Martin Bezděk

Brno 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma: "Sociální a právní aspekty přechodu dětí z dětských domovů do samostatného života" zpracoval samostatně a použil jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Brno 21. 4. 2010

.....
Martin Bezděk

Poděkování

Děkuji paní JUDr. Miloslavě Kejdové, CSc. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Martin Bezděk

OBSAH

Úvod.....	6
<u>1 Systém náhradní péče o děti a mladistvé v ČR.....</u>	<u>8</u>
<u>1.1 Systém náhradní péče o děti a mladistvé</u>	<u>8</u>
<u>1.2 Výběr právních předpisů upravujících oblast náhradní péče o děti a mladistvé.....</u>	<u>11</u>
<u>2 Současná podoba systému náhradní péče o děti a mládež v České republice.</u>	<u>13</u>
<u>2.1 Osvojení (adopce).....</u>	<u>13</u>
<u>2.2 Poručenství.....</u>	<u>14</u>
<u>2.3 Pěstounská péče.....</u>	<u>15</u>
<u>2.4 Institucionální náhradní péče.....</u>	<u>19</u>
<u>3 Pravidla poskytování péče pro mladé lidi ve věku 15 – 26 let.....</u>	<u>29</u>
<u>4 Legislativa upravující odchod mladých lidí ze systému náhradní péče</u>	<u>33</u>
<u>4.1 Dodržování a hájení práv dětí žijících v náhradní péči, resp. následné péči</u>	<u>41</u>
<u>4.2 Nejzávažnější příklady porušování práv dětí</u>	<u>45</u>
<u>4.3 Odpovědné subjekty a vývoj odpovědnosti za systém náhradní péče o děti a mladistvé</u>	<u>52</u>
<u>5 Vybrané způsoby poskytování náhradní péče</u>	<u>55</u>
<u>5.1 Následná péče v SOS dětských vesničkách</u>	<u>55</u>
<u>5.2 Občanské sdružení POD KŘÍDLY.....</u>	<u>56</u>
Praktická část.....	60
Závěr	71
Resumé.....	76

Úvod

Následná péče = přechod z jakéhokoliv typu péče do jiného prostředí; děti, mladí dospělí, přecházející z jednoho zařízení do jiného, do rodiny, či odcházející do zcela samostatného života.

Na úvod své bakalářské práce jsem si dovolil volně uvést jednu z mnoha definic následné péče, vztahující se k problematice přechodu dětí z náhradní rodinné a ústavní péče do samostatného života. Při výběru tématu bakalářské práce jsem vycházel ze své mnohaleté praxe v rámci svého dřívějšího povolání u města Zruče nad Sázavou, kde jsem měl možnost jako velitel policie, člen přestupkové komise a komise pro péči o rodinu a dítě, které fungovaly pod městským úřadem, se ještě před zahájením studia na Universitě Tomáše Bati seznámit zblízka s problematikou a praxí v sociální oblasti. Zejména příchod dětského domova do našeho města, do těsného sousedství místa kde žiji a pracovní a osobní vztahy se zaměstnanci a hlavně s dětmi, pro mne pak otevřely dosud neuvědomovanou rovinu problémů spojených s institutem náhradní péče a zejména s odchodem mladých lidí z dětských domovů do samostatného života. Důvodem, proč se domnívám, že je třeba se touto problematikou zabývat, je alarmující množství těch, kteří ve svém samostatném životě neobstáli.

Ve své práci na tématu, který jsem volil, bych si rád ověřil, zda-li nastal posun ve vývoji péče v dětských domovech, nakolik ovlivnila celkovou koncepci náhradní péče změna politické situace po roce 1989 a zejména nakolik měl na tato zařízení vliv prudký vzrůst práv dětí v rámci právního systému ČR i právní úprava, která reguluje tuto problematiku v kontextu Evropské unie. Zajímá mne také, nakolik se na péči o děti odcházející z dětských domovů podílí stát, zda-li existuje koncepční a systémové řešení situace při začleňování dětí zejména z institucionální péče do samostatného života a jaká je míra participace soukromých subjektů. Také mne zajímá uplatnění sociální pedagogiky při zvládnání problémů vstupu do samostatného života dětí z dětských domovů a možná pomoc sociálních pedagogů při přípravě dětí na samostatný život. Tyto otázky se totiž týkají značného počtu dětí a mladistvých, jen v roce 2008 bylo evidováno 3462 dětí v náhradní rodinné, ústavní a ochranné výchově.¹

¹ Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2008, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Praha 2009, ISBN 978-80-7421-004-4, http://www.mpsv.cz/files/clanky/7870/rocenka_2008b.pdf, 20.3.2010

V kapitole první své práce jsem se pokusil shrnout systém náhradní péče o děti a mladistvé v ČR, pokusil jsem se ustanovit odpovědné orgány, které se na péči podílejí a uvést stěžejní dokumenty, které se problematikou práv dětí zabývají. Ve druhé kapitole je uveden přehled současné podoby systému náhradní péče o děti a mládež v České republice. V kapitole třetí je pak uveden přehled základní legislativy, instituty hájení práv dětí, odpovědné subjekty a některé příklady poskytování následné péče. V praktické části práce navrhuji podobu případové konference při vstupu do samostatného života a srovnávám inspirativní právní úpravu Slovenské republiky s právní úpravou naší. V závěru práce jsem se pokusil zaměřit se na řešení problémů, jak jsou děti a mladiství žijící v různých formách náhradní péče připravováni na opuštění systému a jaké alternativy následné péče jsou pro ně připraveny, aby jim usnadnily zapojení do běžného, samostatného života.

Jedná se tedy o téma velice široké, proto si nekladu za cíl postihnout tuto problematiku kompletně, mým cílem je především shrnout dostupné informace, pokusit se identifikovat základní nedostatky ve fungování celého systému následné péče a pokusit se vyhledat a navrhnout možná řešení.

1 Systém náhradní péče o děti a mladistvé v ČR

1.1 Systém náhradní péče o děti a mladistvé

Zvláštní ochraně dětí je v právním systému České republiky věnována velká pozornost. Pod zvláštní ochranou zákona je také rodina a rodičovství. Problematika sociálně-právní ochrany dětí je rozdělena do kompetence pěti ministerstev:

1. Ministerstvo práce a sociálních věcí - mělo by hrát roli hlavního koordinačního orgánu v oblasti náhradní péči o děti.
2. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy - zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy.
3. Ministerstvo zdravotnictví - kojenecké ústavy a dětské domovy pro děti do 3 let věku.
4. Ministerstvo vnitra - v kompetenci tohoto ministerstva se nachází krajské úřady, resp. obecní úřady obcí s rozšířenou působností, jejichž součástí jsou i orgány sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD). Metodicky orgány sociálně- právní ochrany dětí vede Ministerstvo práce a sociálních věcí.
5. Ministerstvo spravedlnosti - zákon č. 218/2003 Sb. ze dne 25. června 2003 o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže).

Tato kompetenční roztržitost se dlouhodobě ukazuje být základní překážkou pro zkvalitňování a fungování celého systému náhradní péče o děti žijící mimo původní rodinu.

Vlivem mnohdy nejasného vymezení kompetencí či naopak jejich vzájemného překrývání dochází v oblasti sociálně-právní ochrany dětí k situacím, kdy příslušné instituce nejsou schopné adekvátně a operativně řešit kolizní situace mající přímý negativní vliv na děti. Příkladem z nedávné minulosti může být např. mediálně známá „Kuřimská kauza“ a nekoordinovaný a nešetrný postup složek, které se snažily rozkrýt pozadí této kauzy. Škody, které na psychice obou chlapců vznikly, jsou tragickým mementem nefunkčního systému sociálně-právní ochrany dětí a nejen jeho.

Ústava České republiky v čl. 4 zaručuje ochranu základních práv a svobod soudní mocí. Tato práva jsou deklarována v Listině základních práv a svobod, která je součástí ústavního pořádku České republiky. Článek 30 této Listiny je celý věnován rodině a dětem a zdůrazňuje právo dětí na rodičovskou výchovu a péči.

Dalším z významných dokumentů je **Úmluva o právech dítěte** Organizace spojených národů, která byla jménem České a Slovenské Federativní Republiky podepsána v New Yorku dne 30. září 1990, v platnost pak pro Českou a Slovenskou Federativní Republiku Úmluva vstoupila v souladu se svým článkem 49 odst. 2 dnem 6. února 1991. ¹Ve Sbírce zákonů České republiky je uveřejněna pod č. 104/1991 Sb.

Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, uznávají, že rodina, jako základní jednotka společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů a zejména dětí, musí mít nárok na potřebnou ochranu a takovou pomoc, aby mohla beze zbytku plnit svou úlohu ve společnosti.

Dítě musí vyrůstat v rodinném prostředí v atmosféře štěstí, lásky a porozumění a z důvodu jeho tělesné a duševní nezralosti je třeba mu poskytnout zvláštní záruky, péči a odpovídající právní ochranu před i po narození.

Předním hlediskem všech činností a opatření, uskutečňovaných veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními a zákonodárnými orgány, je zájem dítěte.

Úmluva uvádí následující práva dětí:

- *právo na život a přežití* (na přiměřenou životní úroveň včetně bydlení a zajištění základních potřeb, potravy, zdravotní péče apod.),
- *právo na osobní rozvoj* (na vzdělání, na svobodu myšlení a náboženství, na přístup k informacím, na hru, zábavu a odpočinek apod.),
- *právo na ochranu* (proti všem druhům násilí, krutosti, vykořisťování, oddělení od rodiny apod.),
- *právo na participaci* (svobodně vyjadřovat své názory, mít slovo v záležitostech týkajících se jeho osoby, apod.).

¹ Úmluvu neratifikovali pouze USA a Somálsko.

Z jednotlivých článků Úmluvy jsou pro tento text důležitá zejména ta ustanovení, která se týkají rodiny a řešení situace dítěte mimo rodinu:

- Oddělení dítěte od rodičů proti jejich vůli je možné jen tehdy, když příslušné úřady na základě soudního rozhodnutí a v souladu s platným právem a v příslušném řízení určí, že takové oddělení je potřebné v zájmu dítěte. (Čl. 9, odst. 1).
- Dítě má právo žít s oběma rodiči a udržovat s nimi styk, není-li to v rozporu s jeho zájmy. (Čl. 9, odst. 3).
- Dítě, které je dočasně, nebo trvale zbavené svého rodinného prostředí, nebo dítě, které ve vlastním zájmu nemůže být ponecháno v rodinném prostředí, má právo na pomoc a ochranu poskytovanou státem. (Čl. 20, odst. 1).
- Pokud je dítě svěřeno příslušnými orgány do péče, ochrany, nebo léčení tělesného, nebo duševního zdraví náhradnímu zařízení, má právo na pravidelné hodnocení zacházení s dítětem a všech dalších okolností spjatých s jeho umístěním. (Čl. 25).

Úmluva dále zřizuje Výbor pro práva dítěte, kterému se smluvní státy zavazují předkládat zprávy o opatřeních přijatých k naplňování práv vyplývajících z Úmluvy.

Další významnou mezinárodní smlouvou, která se dotýká oblasti náhradní péče o děti, je **Evropská úmluva o výkonu práv dětí**. Byla přijata Radou Evropy 25. 1. 1996 a pro Českou republiku platí od 1. 7. 2001. Ve Sbírce zákonů byla publikována pod č. 54/2001 Sb.m.s.

Významné je především ustanovení, podle kterého musí soud při svém rozhodování zabezpečit, aby dítě obdrželo všechny informace, umožnit dítěti vyjádřit svůj názor a vzít názor dítěte náležitě v úvahu. Zástupce dítěte má povinnost poskytovat dítěti informace, objasňovat mu důsledky možných soudních rozhodnutí, zjišťovat jeho názor a zprostředkovat jej soudu.

Poslední mezinárodní smlouvou, kterou je v souvislosti s institutem náhradní péče o děti v České republice třeba připomenout, je **Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod**, která byla přijata již 4. 11. 1950 v Římě. Pro Československo, resp. Českou republiku vstoupila tato smlouva v platnost 18. března 1992, ve Sbírce zákonů byla publikována pod č.209/1992 Sb.

Úmluva se netýká jen práv dětí, ale všech osob, tedy dětí a přímo i jejich rodičů. Ze smlouvy vyplývají práva přímo jednotlivců, nikoli jen povinnost státu zahrnout určitá práva do svého právního řádu. Jednotlivci, nevládní organizace nebo skupiny osob považující se za poškozené v důsledku porušení těchto práv se mohou po vyčerpání vnitrostátních opravných prostředků obracet se svými stížnostmi na Evropský soud pro lidská práva, jehož rozhodnutí jsou pro Českou republiku závazná. Zvláštní pozornost si zaslouží především článek 8 (právo na respektování rodinného a soukromého života) a článek 14 (zákaz diskriminace založené na jakémkoli důvodu při užívání práv a svobod přiznaných úmluvou).

Sociálně-právní ochrana je v České republice poskytována všem dětem mladším 18 let bezplatně, bez rozdílu a jakékoli diskriminace podle rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, náboženství, politického a jiného národnostního, etnického nebo sociálního původu.

Základním principem, na kterém je sociálně-právní ochrana dětí v České republice postavena, *je nejlepší zájem, prospěch a blaho dítěte.*

1.2 Výběr právních předpisů upravujících oblast náhradní péče o děti a mladistvé

Obecným právním předpisem, který v právním řádu České republiky upravuje problematiku rodinných vztahů včetně náhradní péče o děti, je zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů. Zákon o rodině stanovuje pravidla náhradní rodinné péče o děti a mládež v jejich individuálních formách (osvojení, poručenství a pěstounská péče).

Speciálním právním předpisem upravujícím oblast sociálně- právní ochrany dětí je zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. Jak však bylo uvedeno výše, je oblast sociálně-právní ochrany dětí kompetenčně rozdělena mezi pět ministerstev, proto také podobu jednotlivých forem náhradní péče o děti a mládež upravuje několik speciálních právních předpisů:

- zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů:
 - spadá do funkční kompetence Ministerstva zdravotnictví,
 - upravuje činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do 3 let věku,

- zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů:
 - je v kompetenci Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy,
 - upravuje činnost diagnostických ústavů, dětských domovů, dětských domovů se školou a výchovných ústavů,
- zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů:
 - je v kompetenci Ministerstva práce a sociálních věcí,
 - vedle činnosti orgánů sociálně- právní ochrany dětí upravuje také činnost zařízení pro výkon pěstounské péče a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc.

I na základě výše uvedených právních předpisů můžeme v České republice rozlišit následující formy náhradní péče o děti a mládež do dvou základních skupin s dalším členěním:

Ústavní výchova:

- kojenecké ústavy,
- dětské domovy pro děti do 3 let věku,
- diagnostický ústav,
- dětský domov,
- dětský domov se školou,
- výchovný ústav,
- zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc.

Náhradní rodinná péče:

- osvojení (adopce),
- poručenství,
- pěstounská péče.

Z dalších zákonů, které upravují a řeší sociální ochranu dětí v ČR, jsou některé uvedeny v příloze č.1.

2 Současná podoba systému náhradní péče o děti a mládež v České republice.

Náhradní rodinná péče

Náhradní rodinná péče je forma péče o sociálně osiřelé děti (o které se vlastní rodiče nemohou, nechtějí nebo neumějí postarat a není již naděje, že by se poměry zlepšily natolik, že by se dítě mohlo do vlastní rodiny vrátit zpět), kdy jsou vychovávány přímo v rodině náhradních rodičů.

Do náhradní rodinné péče se tedy umisťují děti z rodin, kde došlo ke ztrátě či selhání plnění základních rodinných funkcí, zejména pak funkce socializační. Rodiče buď zemřeli, nebo žijí, ale o dítě se z různých příčin nestarají, či jej zanedbávají způsobem, že vývoj dítěte je značně ohrožen nebo již poškozen a jakákoliv pomoc je zbytečná či nežádoucí vzhledem k prodloužení pobytu dítěte v nevyhovujícím prostředí. ¹ V České republice umožňuje současná legislativa tři druhy náhradní rodinné péče - osvojení, poručenství a pěstounskou péči.

2.1 Osvojení (adopce)

Podle zákona o rodině je cílem osvojení založit takový právní vztah mezi osvojitelem a osvojencem jako mezi rodiči a dětmi a vytvořit tak nezletilému harmonické náhradní rodinné prostředí. ²

Při osvojení přijímají jednotlivci či manželé dítě za vlastní a mají k němu stejná práva a povinnosti, jako by byli jeho rodiči. Osvojením vzniká mezi osvojitelem a dítětem vztah jako mezi biologickými rodiči a jejich vlastními dětmi. Veškerá vzájemná práva a povinnosti mezi osvojencem a jeho původní rodinou zanikají, jména biologických rodičů však zůstávají trvale zapsána v matriční knize, dítě proto po dosažení zletilosti může fakticky zjistit jména svých biologických rodičů. V rodném listu jsou však uvedeni pouze osvojitelé.

¹ ZIEGLEROVÁ, R., Příčina umisťování dětí v dětském domově internátního typu a jejich následná resocializace. Praha: Ped.f. UK,

² KEJDOVÁ, M., VAŇKOVÁ, Z., Právo a sociální politika. IMS Brno, 2007.

Dítě získává příjmení nových rodičů. Také vztahy mezi dítětem a příbuznými osvojitelů se stávají příbuzenskými podle zákona. Osvojit tak lze pouze dítě nezletilé a mezi osvojitelem a osvojencem musí být přiměřený věkový rozdíl.

O osvojení rozhoduje soud a před jeho rozhodnutím musí uplynout nejméně tři měsíce, po které zájemce pečuje o dítě na své náklady,

Lze rozlišit následující druhy osvojení:

2.1.1 Osvojení prosté

- a) v mimořádných případech je možné ho soudně zrušit,
- b) osvojitelé se nezapisují do matriky jako rodiče.

2.1.2 Osvojení nezrušitelné

- a) od prostého osvojení se odlišuje tím, že osvojitelé jsou na základě rozhodnutí soudu zapsáni v matrice místo rodičů osvojence,
- b) toto osvojení nelze zrušit,
- c) pro nezrušitelné osvojení je stanovena minimální věková hranice osvojovaného dítěte na jeden rok.

2.1.3 Osvojení úplné

- a) právně zcela zanikají vztahy osvojence k původní rodině.

2.1.4 Osvojení neúplné

- a) právně zcela nezanikají vztahy osvojence k původní rodině a nedojde k úplnému začlenění osvojence do rodiny osvojitele.

2.2 Poručenství

Bývá stanoveno rovněž rozhodnutím soudu v případě, že:

- a) rodiče dítěte zemřeli,
- b) byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti,
- c) byl pozastaven výkon jejich rodičovské zodpovědnosti,

- d) nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu a tedy nejsou nositeli rodičovské zodpovědnosti.

Pokud poručník péči o dítě osobně nevykonává, má on i dítě nárok na stejné hmotné zabezpečení, jako by šlo o pěstounskou péči. Poručník je zákonným zástupcem dítěte. Mezi ním a dítětem však ze zákona nevzniká takový poměr, jaký je mezi rodiči a dítětem. Zákon stanoví rozsah práv a povinností poručníka k dítěti takto:

- a) výchova dítěte,
- b) zastupování dítěte,
- c) správa majetku dítěte.

Výkon této funkce je pod pravidelným dohledem soudu, a to nejen ohledně správy majetku dítěte, ale zejména ohledně jeho osobní sféry. Poručník podává soudu zprávy o osobě poručenice, nejčastěji jedenkrát za rok. Jakékoliv rozhodnutí poručníka v podstatné věci týkající se dítěte však zvlášť vyžaduje schválení soudem.

2.3 Pěstounská péče

Je primárně určena pro děti, které není možné z nějakého důvodu osvojit, nejsou právě vhodné k adopci, ať již z důvodu vyššího věku nebo problematické sociální adaptability, problémovému zdravotnímu stavu.

Pěstounská péče je státem garantovaná a podporovaná forma náhradní rodinné péče, která zajišťuje dostatečné hmotné zabezpečení dítěte i přiměřenou odměnu tomu, kdo se jej ujal. Pěstouni tedy nemají k dítěti vyživovací povinnost. Dítě může být svěřeno do pěstounské péče fyzické osobě nebo do společné pěstounské péče manželů, jedinou hmotně právní podmínkou je oprávněný zájem dítěte a pěstouni mají k dítěti omezená práva a povinnosti.

O svěření dítěte do pěstounské péče rozhoduje soud. Pěstounská péče tedy vzniká pravomocným rozhodnutím soudu a zaniká zletilostí dítěte nebo ukončením jeho přípravy na povolání. Soud ji také může zrušit v odůvodněných případech. Pěstoun má také právo zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti jen v běžných věcech. K výkonu mimořádných záležitostí žádá souhlas zákonného zástupce dítěte prostřednictvím orgánu sociálně-správní ochrany a soudu. V důležitých otázkách, jako je např. volba povolání nebo vycestování do

zahraničí, rozhodují biologičtí rodiče, pokud nejsou zbaveni rodičovských práv. Rozhodnutí vlastních rodičů může být nahrazeno opět pouze rozhodnutím soudu.

Vedle individuální existuje i skupinová pěstounská péče, která může být vykonávána také v zařízení pro výkon pěstounské péče, určeném pro péči o větší počet dětí v pěstounské péči v souladu se zákonem: "O sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999Sb, ve znění pozdějších předpisů." Tato zařízení zřizují orgány sociálně-právní ochrany dětí, případně další subjekty, osoby pověřené k výkonu této ochrany. Zřizovatel zařízení pak uzavírá s pěstounem písemnou dohodu o výkonu pěstounské péče v takovém zařízení. Jedná se např. o skupinovou pěstounskou péči v bydlišti pěstounů nebo SOS dětské vesničky.

V zařízeních pro výkon pěstounské péče vykonávají pěstouni pěstounskou péči jako své povolání a toto povolání je také zdrojem jejich obživy. Vztah pěstounů ke zřizovateli zařízení však není vztahem pracovně právním, ale zvláštním, založeným na dohodě mezi nimi uzavřené. Podstatným rozdílem mezi pěstounskou péčí individuální a pěstounskou péčí v zařízeních je zejména skladba rodiny, která je daná především větším počtem svěřených dětí, kterých je obvykle až šest. Tento počet lze překročit jen tehdy, budou-li pěstounu svěřeny do pěstounské péče sourozenci nebo půjde-li o dítě pěstouna, které po uzavření dohody začalo pobývat v zařízení, anebo výjimečně i z jiných důvodů zvláštního zřetele vhodných. Tento kolektiv se podstatně liší od kolektivu dětí v zařízeních pro výkon ústavní výchovy právě jedinečností vztahů mezi dětmi a pěstouny, kteří jsou vlastně „trvalými“ vychovateli dětí a je na nich, jaké citové vztahy se mezi nimi vytvoří. Výběr pěstounů pro výkon pěstounské péče je proto zvláště náročný, srovnatelně jako je náročné stát se dobrým rodičem většímu počtu dětí.

Pěstoun vykonávající pěstounskou péči v zařízeních má proto povinnost umožnit zřizovateli dohlížet na dodržování podmínek pro výkon pěstounské péče, které jsou stanoveny zákonem č. 359/1999 Sb. nebo dohodou. Kontrola výkonu pěstounské péče a podmínek, za nichž se o děti v zařízeních pečuje, je nezbytná nejen pro ochranu a pomoc dětem, ale též pro pomoc pěstounům, protože jiné problémy mají pěstouni s dětmi s výchovnými problémy, s dětmi různě zdravotně postiženými, s dětmi jejichž rodiče se o děti zajímají a děti v zařízeních navštěvují, jiné s dětmi, které prožily trauma v důsledku týrání, zneužívání.

Dohled nad výkonem pěstounské péče obecně je také důležitý nejen z hlediska poznání, jak je o děti pečováno, ale také jak se hospodaří s finančními prostředky určenými pro děti a zda není třeba učinit změny směřující k vylepšení vedlejších nástrojů péče.

2.3.1 SOS dětské vesničky

Duchovním autorem stojícím za vznikem SOS vesniček byl pedagog Hermann Gmeiner, který v rakouském Instu založil první vesničku v roce 1949. V současnosti existuje více než 300 SOS vesniček a přes tisíc podobných zařízení po celém světě. Idea péče o válečné sirotky přerostla celosvětově ve snahu pomoci dětem, které se z jakéhokoliv důvodu ocitly osamělé, zásadní cíl je tedy jednoznačný - poskytnout dětem, které se ocitly mimo vlastní rodinu a nejsou umístěny v adoptivní, či pěstounské péči, možnost vyrůstat v rodinném prostředí. Děti jsou zde cíleně připravovány matkami pěstounkami na samostatný život.

V České republice jsou v současné době tři fungující SOS vesničky a to v Doubí u Karlových Varů druhá ve Chvalčově okres Kroměříž a konečně třetí v Brně - Medlánkách. Kromě těchto vesniček provozujete toto občanské sdružení ještě tzv. Komunitu mládeže v Brně, která funguje jako zařízení následné péče pro děti z SOS dětských vesniček.

Sytém SOS vesniček funguje na čtyřech základních bodech:

1. Matka
2. Sourozenci
3. Domek
4. Vesnička

Matka tvoří základ rodiny. Na matku - pěstounku jsou kladeny velmi přísné nároky. Každá uchazečka je prověřována týmem specialistů Odborného centra SOS dětských vesniček. Uchazečka musí mít minimálně 25 let a neměla by být starší 35 let. Pokud žena splňuje veškeré podmínky, musí absolvovat rekvalifikační kurs, jehož cílem je připravit ženy nejen odborně, ale dát jim zkušenosti pro řešení situací, které je mohou s přijatými dětmi potkat. Také je považováno za nezbytné vybavit je informacemi a mechanismy nutnými ke zvládnutí zátěžových situací. Témat je velké množství: vývojová psychologie, sexualita, specifika romského etnika, komunikace a řešení konfliktů, zdravotní a dětské nemoci,

specifické poruchy učení a chování, psychopatologie dítěte, sociálně právní ochrana dětí, stres a jeho zvládání, aj. Potom vykonává nejméně půl roku roli „tety“- pomocnice v domácnosti a až následně podepisuje dohodu o výkonu pěstounské péče. Po podepsání smlouvy se stává matkou - pěstounkou a může přijmout do péče první děti.

Sourozenci se navzájem stávají všechny děti, které jsou v rodině, bez ohledu na svůj původ, rasu, věk a intelekt. Mají také stejná práva a povinnosti. V pěstounské rodině je 4 až 6 a více dětí. Děti jsou přijímány z kojeneckých ústavů, dětských domovů a výjimečně i jiného prostředí. SOS vesničky primárně přijímají děti z etnických menšin a větší sourozenecké skupiny, které jsou obtížně umístitelné v rámci systému individuální pěstounské péče. Informace o těchto dětech se ke Sdružení dostávají prostřednictvím příslušných úřadů z registru dětí vhodných k osvojení nebo ke svěřeni do pěstounské péče, vedených obecními úřady obcí s rozšířenou působností, krajskými úřady, resp. Ministerstvem práce a sociálních věcí. Děti navštěvují školu v obci, dětská vesnička vlastní školu nemá. Děti mohou zůstat ve vesničce i po dovršení osmnácti let, musí ovšem platit nájem a podílet se na financování rodiny.

Doměk je obydlen pouze jednou matkou a jejími dětmi. Cílem je, aby rodina měla své soukromí, mohla uplatňovat vlastní způsob života, přijímat návštěvy a navozovat normální rodinné vztahy. Díky tomu tedy děti získají lepší představu o fungování rodiny a udržování rodinných vztahů. Do svého života si pak odnáší dobře zafixované návyky, které budou potřebovat, aby jednou mohly samy založit fungující rodinu a být odpovědnými rodiči.

Vesničku tvoří společenství jednotlivých domků a jejich obyvatel. Společenství je otevřené celému okolí, není oploceno a je volně průchozí, je součástí většího sídlištního celku s jeho rytmem života, zvyklostmi i každodenními rituály.¹

2.3.2 Pěstounská péče na přechodnou dobu

Soud může na návrh orgánu sociálně právní ochrany dětí svěřit dítě do pěstounské péče na přechodnou dobu osobám, které jsou podle zvláštního právního předpisu (zákon č. 359/1999) zařazeny do evidence osob vhodných k výkonu pěstounské péče na přechodnou dobu, a to na:

¹ Volná citace z Informačních materiálů Sdružení SOS dětských vesniček

1. dobu, po kterou nemůže rodič ze závažných důvodů dítě vychovávat,
2. dobu, po jejímž uplynutí lze dát souhlas rodiče osvojením,
3. dobu do pravomocného rozhodnutí soudu o tom, že není třeba souhlasu rodičů k osvojení.

V současné době je velmi diskutována i tzv. „*hostinská péče*“. Jde vlastně o jakousi pěstounskou péči na přechodnou dobu, víkendů, svátků, prázdnin a podobně. Ačkoli je tato forma kontaktu dětí s fungujícím rodinným prostředím řediteli dětských domovů vítána, naráží zejména na administrativní bariéru, protože i tito „chvilkoví pěstouni“ musí splňovat náležitosti pěstounů obecně. Dalším úskalím pak je potřebný souhlas rodičů, kterého mnohdy nelze včas dosáhnout. Další možné úskalí pěstounské péče, a to nejen té „*hostinské*“, je možný rozpad vztahu dítěte a pěstouna po návštěvě či návštěvách biologických rodičů. Např. v Dětském domově ve Zručí nad Sázavou si paní, mimochodem s mnohaletou pedagogickou praxí, pravidelně brala k sobě domů malé děvčátko. Paní absolvovala kompletní administrativní náležitosti, dosáhla souhlasu rodičů a vše se zdálo být na dobré cestě. Ovšem pouze do doby, kdy u ní doma dítě začali navštěvovat jeho biologičtí rodiče. Tlak, vydírání a konflikty, které návštěvy rodičů provázely, zavinily konec velmi nadějně se formujícího vztahu dítěte a pěstouna.

2.4 Institucionální náhradní péče

Výkon institucionální náhradní péče o děti a mladistvé upravuje především zákon o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních. Na základě tohoto zákona jsou zřizovány výchovné ústavy, diagnostické ústavy a dětské domovy (resp. dětské domovy se školou). Jako školské zařízení pro preventivně výchovnou péči jsou podle zákona o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních zřizována střediska výchovné péče.

Zvláštní případ představují zařízení v kompetenci Ministerstva zdravotnictví (kojenecké ústavy a dětské domovy pro děti do 3 let věku), zřizovaná na základě zákona o péči o zdraví lidu, a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, zřizovaná na základě zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

2.4.1 Ústavní a ochranná výchova

Ústavní výchova může být nařízena soudně, jestliže je výchova dítěte vážně ohrožena nebo vážně narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě, případně rodiče z jiných důvodů nemohou výchovu řádně zabezpečit. Je nařizována ve prospěch dítěte.

Ochranná výchova se dále ukládá soudem pro mládež dítěti staršímu 12 let, které se opakovaně dopouští činnosti jinak trestné, případně se ve věku 15 let jednorázově dopustí trestného činu, za který by mohl být uložen výjimečný trest. Je ukládána jako ochrana společnosti před dítětem.

Zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy poskytují péči jinak poskytovanou rodiči nebo jinými osobami, kterým bylo dítě svěřeno do výchovy rozhodnutím příslušného orgánu, dětem s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou, dětem, u nichž bylo nařízeno předběžné opatření, a rovněž dětem, které nejsou občany České republiky a splňují podmínky stanovené zákonem o sociálně- právní ochraně dětí. Zařízení může poskytovat plné přímé zaopatření zletilé nezaopatřené osobě po ukončení výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy, připravující se na budoucí povolání, nejdéle však do věku 26 let, a to za podmínek sjednaných ve smlouvě mezi nezaopatřenou osobou a zařízením.

Do zařízení jsou umísťovány i děti s mentálním, tělesným, smyslovým postižením, s vadami řeči, popřípadě s více vadami, u nichž byla nařízena ústavní výchova, uložena ochranná výchova nebo nařízeno předběžné opatření, pokud stupeň zdravotního postižení neodpovídá jejich umístění do ústavu sociální péče nebo do specializovaného zdravotnického zařízení. Pro tyto děti zařízení zajistí vhodné podmínky úpravou denního režimu a vybavenosti zařízení, jejichž přiměřenost posoudí příslušný praktický lékař pro děti a dorost, s nímž zařízení uzavřelo smlouvu o poskytování zdravotní péče.

Dále zajistí odpovídající vzdělávací, terapeutický a sociálně rehabilitační program nebo zabezpečí jejich týdenní pobyt v internátu školy podle typu jejich postižení a prostřednictvím příslušného zdravotnického zařízení i specializovanou zdravotní péči.

2.4.2 Diagnostický ústav

Diagnostický ústav plní podle potřeb dítěte úkoly diagnostické, vzdělávací, terapeutické a po zpracování komplexní zprávy umisťuje děti do ostatních zařízení. Diagnostický ústav na základě výsledků diagnostických, vzdělávacích, terapeutických, výchovných a sociálních činností, které jsou součástí komplexního vyšetření, zpracovává komplexní diagnostickou zprávu s návrhem specifických výchovných a vzdělávacích potřeb, stanovených v zájmu rozvoje osobnosti dítěte. Pobyt dítěte v diagnostickém ústavu trvá zpravidla 8 týdnů.

2.4.3 Kojenecký ústav

Kojenecký ústav poskytuje komplexní péči dětem od raného věku, jejichž zdravotní stav a zdárný vývoj je ohrožen. Jedná se o kojence zanedbávané v původní rodině, trvale stresované extrémními životními podmínkami, v krajním případě děti týrané. Do péče kojeneckých ústavů jsou přijímány i děti opuštěné a děti matek s různými typy závislosti.

2.4.4 Dětský domov

Posláním dětských domovů je vytvořit optimální podmínky pro všestranný rozvoj svěřených dětí s cílem připravit je na samostatný život.¹

Děti a mládež, jejichž mravní výchova a psychosomatický vývoj je ohrožen, jsou na základě rozhodnutí soudu o ústavní výchově, nebo na základě dohody se zákonnými zástupci umisťovány do školských zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy. Tato zařízení jsou pak diferencována podle závažnosti psychosomatického postižení, věku, pohlaví a druhu navštěvované školy.

Pro jedince, u nichž není diagnostikována porucha chování ani hluboká mentální retardace, jsou určeny dětské domovy. Do dětského domova však může být přijato i rozumově opožděné dítě, má-li v dětském domově sourozence, případně je-li možné zajistit docházku dítěte do adekvátního školského zařízení. Pro ostatní jedince jsou zřizována speciální výchovná zařízení dělená podle stupně poruchy chování, věku a pohlaví.

¹ HRDLIČKOVÁ, V., PÁVKOVÁ, J., Výchovně vzdělávací práce v dětských domovech. Praha: S.P.N. 1987. SPN 4-92-18/1

V roce 1999 jsme měli v ČR 124 dětských domovů, 16 dětských výchovných ústavů, 20 výchovných ústavů pro mládež, 8 dětských diagnostických ústavů a 4 diagnostické ústavy pro mládež, 28 základních škol speciálních a 9 výchovných ústavů pro děti a mládež.¹

Do nedávné doby byly dětské domovy výlučně státním zařízením, v současné době existují i dětské domovy se soukromým zřizovatelem či výlučně soukromé dětské domovy. V dětských domovech zajišťuje stát (i prostřednictvím soukromých zřizovatelů) výchovnou, hmotnou a sociální péči mládeži převážně s normálním duševním vývojem, která z nějakých závažných důvodů nemůže být vychovávána ve vlastní rodině a nemůže být osvojena nebo umístěna do jiné formy náhradní rodinné péče.

V zásadě můžeme podle struktury práce s dětmi a mládeží dětské domovy rozdělit na tři typy:

1. Dětský domov rodinný

Zde se předpokládá dlouhodobý pobyt dítěte v dětském domově. Základní organizační strukturou je rodinná buňka, tedy kolektiv několika dětí kolem vychovatele, jejichž způsob života v prostředí dětského domova jsou v maximální možné míře přizpůsobeny navození normálního rodinného života. Upřednostňují se sourozenecké skupiny a děti navštěvují školu v místě dětského domova, individuální péče je jim pak poskytována zejména v mimoškolní době, v době přípravy na vyučování a během trávení volného času.

2. Dětský domov internátního typu

Uvádí se, že dětské domovy internátního typu jsou rodinnému prostředí nejvzdálenější.² Režim zde se podobá běžnému internátnímu zařízení, děti se však velmi často nemají kam vrátit. Místo krátkodobého pobytu pak v tomto zařízení setrvávají několik let. Problémem je zejména nemožnost navázání dlouhodobého vztahu s pedagogem a reálná nemožnost kontinuální individuální péče. Je tedy diskutabilní role vychovatele, který by měl být garantem bio-psycho-sociálního rozvoje osobnosti dítěte, zmírněním důsledků nevhodné

¹ VOCILKA, M., Dětské domovy v české republice I., Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 1999.

² VOCILKA, M., Dětské domovy v české republice I., Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 1999.

původní rodinné výchovy, když se dítě do tohoto prostředí vrací nebo se s rodiči stýká, což je mimochodem jednou z povinností dětského domova takovýto styk rodiny s dítětem umožnit.¹

3. Dětský domov se školou

Účelem dětského domova se školou je zajišťovat péči o děti s nařízenou ústavní výchovou, mají-li závažné poruchy chování nebo které pro svou přechodnou nebo trvalou duševní poruchu vyžadují výchovně léčebnou péči nebo s uloženou ochrannou výchovou, jsou-li nezletilými matkami. Do dětského domova se školou mohou být umísťovány děti zpravidla od 6 let do ukončení povinné školní docházky.

Nejčastější příčiny umísťování dětí do dětského domova

Děti, které jsou umísťovány do dětského domova z rodin, většinou byly nuceny po různě dlouhou dobu vyrůstat v málo podnětném a jejich rozvoj nepříznivém prostředí. To se samozřejmě negativně odráží v jejich tělesném, duševním a sociálním vývoji.

Již sama genetická výbava těchto dětí nebývá příznivá. Mohou se u nich vyskytovat různá dědičná zatížení, často doplněná o následky škodlivého způsobu života matky v době těhotenství (alkohol, drogy, prostituce) i o následky její špatné péče o dítě po jeho narození.

Ze zprávy „O stávajícím stavu náhradní výchovné péče o děti a mládež bez rodinného zázemí v ČR“ Svobodové a Vrtbovské² můžeme získat informace o charakteristice rodičů, jejichž děti jsou umísťovány do zařízení náhradní výchovné péče. Jedná se o rodiče, kteří přechodně nebo trvale nebudou schopni a ochotni své děti vychovávat, přičemž příčin pro toto jednání je mnoho. Jsou mezi nimi rodiče nezvládající svou rodičovskou roli z důvodů chronické fyzické nebo duševní nemoci nebo s nadměrným stupněm invalidity i rodiče, kteří jsou opakovaně ve výkonu trestu či dlouhodobě pod vlivem nějaké patologické závislosti.

¹Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

²<<http://www.varianty.cz/download/doc/books/24.pdf>>. (4.12.25009)

Vyskytují se i případy mladých nezralých rodičovských párů s absencí životních zkušeností a s osobnostními sociálně patologickými rysy, kteří nejsou schopni unést odpovědnost a pomoc jejich širší rodiny nelze předpokládat.

Rovněž se objevují situace rodičů, kteří sami vyrůstali v dysfunkční rodině nebo přímo v ústavních zařízeních a opět opakují téměř vše co jejich původní rodiče, dítě odloží (popř. souhlasí s osvojením), v horším případě je ponechávají na ulici bez péče a dozoru. V těch nejzávažnějších případech jde o přímé ohrožování zdravého vývoje dítěte v podobě syndromu CAN, kdy je dítě bezpodmínečně odňato z rodiny (Svobodová a Vrtbovská [online]) .

Pokud vycházíme z publikace Vocilky ¹ a podíváme se na nejčastější příčiny umístování dětí do dětských domovů, tak jak je uvádí, pak se jedná o **alkoholismus a jiné návykové látky rodičů, prostituce matky, zneužívání a týrání dětí, nezvládnutá výchova, nízká sociokulturní úroveň rodiny a trestná činnost rodičů.**

1. Alkoholismus a jiné návykové látky

V popředí stojí především alkoholismus rodičů (abusus ostatních návykových jako příčina umístění dítěte do dětského domova je méně častá). Alkoholik je člověk závislý na požívání alkoholických nápojů a svým jednáním nejen poškozuje své tělesné a duševní zdraví, ale pokud je rodičem má negativní vliv na výchovu a vývoj dítěte v rodině. Stává se špatným vzorem pro své dítě, u něhož se může vytvořit dispozice k potenciálnímu alkoholismu, bývá zdrojem psychického i fyzického strádání matky i dítěte, nezřídka příčinou rozpadu rodiny.

V případě, že není problém alkoholu jednoho či obou rodičů řešen, dochází k zanedbávání dítěte až k jeho týrání, dítě musí být z rodiny odebráno a předáno do péče státu.

¹ VOCILKA, M., Dětské domovy v české republice I., Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 1999..

2. Prostituce

„Prostituce je „institucionalizovaná forma“ poskytování sexuálního styku za úplatu.“ (Vocilka, 1999, s. 27). Jde především o prostituci matky. Po roce 1990 došlo v naší zemi k jejímu prudkému nárůstu, a to v návaznosti na otevření hranic a zrušení zákona o příživnictví. Prostitutkami se často stávají dívky s nízkou sociokulturní a mravní úrovní v rodině, dívky z nefunkčních rodin či chovankyně dětských domovů a výchovných ústavů na útěku. V případě matky dítěte je to především prostituce pouliční či provozovaná v zahraničí, protože matka o dítě nepečuje. Zvláště špatný dopad na dítě má prostituce prováděná doma, kdy je dítě přítomno. Pokud v rodině není otec schopen tuto situaci řešit nebo v ní neexistuje, je dítě z rodiny opět odebráno a umístěno většinou do dětského domova.

3. Zneužívání a týrání dětí

V současnosti je zneužívání a týrání dětí prezentováno jako závažný celospolečenský problém. Jeho konkrétní charakteristika a následky ovlivňující vývoj dítěte byly v této práci uvedeny jako součást syndromu CAN.

V případě týraného a zneužívaného dítěte je nutné dítě urychleně z patologického prostředí rodiny odebrat. Mnohdy laxní přístup veřejnosti neumožní včasné odhalení celé situace a tak se mnoho dětí dostává do dětského domova již značně narušených.

4. Nezvládnutá výchova

V současnosti je nezvládnutá výchova stále častějším důvodem umístění dítěte do dětského domova. Převážná část z nich je z rodin s nízkou sociokulturní úrovní, kdy může jít o tzv. zavrhuující výchovu nebo výchovu zanedbávající, s rozsahem od lehkého zanedbávání až po hrubé komplexní zanedbávání v potřebách dítěte, jako je psychická deprivace a subdeprivace.¹

Oproti tomu však narůstá počet dětí z velmi dobře situovaných rodin, kdy jsou rodiče příliš zaměstnáni budováním kariéry a finančního zázemí, zájem o dítě je potlačen a v době, kdy si rodiče situaci uvědomí, už bývá pozdě. Realita je tedy mnohdy taková, že symptomy asociálního či antisociálního chování jejich dítěte jsou natolik výrazné, že rodiče volí cestu

¹ MATĚJČEK, Z., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace. Praha: Psychiatrické centrum, 1997. ISBN 80-85121-89-1.

nejmenšího odporu a dítě sami umístí do dětského domova a péči i výchovu dítěte přenechají jemu.

5. Nízká sociokulturní úroveň rodiny

Její příčiny mohou být různé, např.: dysfunkce rodiny, špatná ekonomická situace, rozpad rodiny, nízký stupeň vzdělání rodičů. Naproti tomu však nepořádek a špatný bytnemají být příčinou odebrání dítěte z rodiny. Primárně je nutné vzít v úvahu rodičovské předpoklady a schopnosti, zájem o dítě a vztah k němu, jakož i vztah dítěte k rodičům.

6. Trestná činnost

Převážně jde o recidivu trestné činnosti jednoho nebo obou rodičů, kdy v důsledku jejího páchaní je pachatel zařazen do nápravného zařízení, může dojít k rozpadu rodiny a emocionálnímu strádání dítěte.

Trestná činnost rodičů ohrožuje mravní vývoj dítěte, to se může s projevy chování a jednání rodičů identifikovat a stát se potenciálním delikventem. Někdy se tyto jedinci již v dětství stávají spolupachateli trestného činu.

7. Osíření

Je možná paradoxně spíše výjimečné, i např. podle Vocilky¹ se v současné době téměř nevyskytuje.

V závěru bych zmínil příčiny umístění dítěte do ústavní výchovy tak, jak je na základě svých výzkumů získal Večerka². Respondenty byli pracovníci dětských diagnostických ústavů, přičemž vycházíme z toho, že řada klientů se dostává do dětských domovů jejich prostřednictvím. Následující fakta jsou tedy pouze orientační. V první řadě jsou to **závady v chování klienta**, čímž je myšlena trestná činnost, záškoláctví, úteky dítěte. Následuje **nezvládnutí výchovy rodičů**, kdy není v jejich možnostech a schopnostech vychovávat své dítě. Dalším důvodem je **poškození klienta** (zneužívání, týrání, zanedbávání dítěte). Ostatními jsou tzv. **jiné důvody**, mezi něž je řazena špatná péče o dítě bez zajištění základních potřeb s příčinami v ekonomické slabosti rodiny, početnosti rodiny i nízké úrovni rozumových schopností rodičů. Do skupiny jiných důvodů je také zahrnuto užívání

¹ VOCILKA, M., Dětské domovy v české republice I., Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 1999.

² VEČERKA, K. Problémové děti ve školských výchovných zařízeních. Praha: KNOK, 2000. ISBN 80-86535-00-2.

nadměrných trestů, nedosahujících však ještě úrovně týrání svěřené osoby. A konečně je to **výchovná nedostatečnost rodiny**, zapříčiněná náhlou absencí jednoho z rodičů (např. úmrtí, výkon trestu apod.). Překvapující je, že některé případy tvoří i **zrušení pěstounské péče**.

2.4.5 Výchovný ústav

Výchovný ústav pečuje o děti starší 15 let se závažnými poruchami chování, u nichž byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova.

Ve vztahu k dětem plní zejména úkoly výchovné, vzdělávací a sociální. Do výchovného ústavu může být umístěno i dítě starší 12 let, má-li uloženu ochrannou (výjimečně i ústavní) výchovu a v jeho chování se projevují tak závažné poruchy, že nemůže být umístěno v dětském domově se školou.

Při výchovném ústavu se jako jeho součást zřizuje základní nebo speciální škola, případně škola střední.

1. Preventivně výchovná péče

Preventivně výchovná péče je poskytování speciálně pedagogických a psychologických služeb dětem s rizikem poruch chování či s již rozvinutými projevy poruch chování a negativních jevů v sociálním vývoji, u nichž není nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova, osobám odpovědným za výchovu a pedagogickým pracovníkům.

Preventivně výchovná péče je poskytována střediskem nebo diagnostickým ústavem, a to formou ambulantních, celodenních nebo internátních (opět zpravidla osmitýdenních) služeb.

2. Středisko výchovné péče

Středisko poskytuje všestrannou preventivní speciálně pedagogickou péči a psychologickou pomoc dětem s rizikem či s projevy poruch chování a negativních jevů v sociálním vývoji a dětem propuštěným z ústavní výchovy při jejich integraci do společnosti.

Tato péče je zaměřena na odstranění či zmírnění již vzniklých poruch chování a na prevenci vzniku dalších vážnějších výchovných poruch a negativních jevů v sociálním vývoji

dětí. Středisko poskytuje konzultace osobám odpovědným za výchovu a pedagogickým pracovníkům škol a školských zařízení.

3. Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc

Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc poskytuje pomoc a ochranu dítěti, které se ocitlo bez jakékoliv péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy nebo narušeny (v důsledku hospitalizace rodiče, úmrtí apod.) či se dítě ocitlo v prostředí nebo situaci, kdy jsou závažným způsobem ohrožena jeho základní práva (např. dítě tělesně nebo duševně týrané či zneužívané). Ochrana a pomoc takovému dítěti spočívá v uspokojování základních životních potřeb včetně ubytování, v zajištění zdravotní péče zdravotnickým zařízením a v psychologické a jiné obdobné nutné péči.

Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc dále poskytuje poradenství dítěti, jeho rodičům nebo osobám odpovědným za výchovu dítěte, zajišťuje pomoc při přípravě dětí na školní vyučování a doprovod dětí do školy a vytváří podmínky pro zájmovou činnost dětí.

Dítě se do zařízení umísťuje na základě:

- a) rozhodnutí soudu,
- b) žádosti obecního úřadu obce s rozšířenou působností,
- c) žádosti zákonného zástupce,
- d) žádosti dítěte.

3 Pravidla poskytování péče pro mladé lidi ve věku 15 – 26 let

Platná legislativa nevymezuje pojem „mládež“ jednoznačně. Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), ve znění pozdějších předpisů, pod pojmem „mládež“ rozumí jen dvě skupiny, a to „děti mladší patnácti let“ a „mladistvé“.

Dítětem mladším patnácti let se rozumí ten, kdo v době spáchání činu jinak trestného nedovrší patnáctý rok věku.

Mladistvým se rozumí ten, kdo v době spáchání provinění dovrší patnáctý rok a nepřekročí osmnáctý rok svého věku (§ 2 zákona o soudnictví ve věcech mládeže).

Zákon o státní sociální podpoře vymezuje pojem nezaopatřené dítě, přičemž za nezaopatřené dítě považuje dítě do skončení povinné školní docházky a poté, nejdéle však do 26. roku věku, jestliže se soustavně připravuje na budoucí povolání nebo se nemůže soustavně připravovat na budoucí povolání nebo vykonávat výdělečnou činnost pro nemoc nebo úraz, anebo z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu je neschopno vykonávat soustavnou výdělečnou činnost.

Po skončení povinné školní docházky se do 18. roku věku považuje za nezaopatřené dítě také dítě, které je vedeno v evidenci úřadu práce jako uchazeč o zaměstnání a nemá nárok na podporu v nezaměstnanosti nebo podporu při rekvalifikaci. Za nezaopatřené dítě nelze však považovat dítě, které je poživitelem plného invalidního důchodu z důchodového pojištění (§11 a 12 zákona č. 117/1995 Sb. , o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů).

Zákon o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních stanoví, že zařízení (pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy) může poskytovat plné přímé zaopatření zletilé nezaopatřené osobě po ukončení výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy, připravující se na budoucí povolání, nejdéle však do věku 26 let (§ 2 odst. 7 zákona o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních).

Oblast sociálních služeb je legislativně upravena zákonem č. 108/2006 Sb. , o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.

Na základě tohoto zákona byly definovány různé typy sociálních služeb, stanoven způsob úhrady za poskytování sociálních služeb a také vznikla síť poskytovatelů sociálních služeb, kteří prošli zvláštním akreditačním řízením.

Základní činností při poskytování všech druhů sociálních služeb je sociální poradenství. Poskytovatelé sociálních služeb jsou ze zákona vždy povinni tuto činnost zajistit. Služba je poskytována bezplatně. Základní sociální poradenství poskytuje osobám potřebné informace přispívající k řešení jejich nepříznivé sociální situace, odborné sociální poradenství je pak poskytováno se zaměřením na potřeby jednotlivých okruhů sociálních skupin osob a obsahuje tyto základní činnosti:

- a) zprostředkování kontaktu se společenským prostředím,
- b) sociálně terapeutické činnosti,
- c) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.

Zákon o sociálních službách také výslovně specifikuje služby *sociální prevence*. Služby sociální prevence napomáhají zabránit sociálnímu vyloučení osob, které jsou tímto ohroženy pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí a ohrožení práv a oprávněných zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby. Cílem služeb sociální prevence je napomáhat osobám k překonání jejich nepříznivé sociální situace a chránit společnost před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů. S ohledem na děti a mladistvé je třeba zvláště zdůraznit následující typy služeb:¹

Služby rané péče

Služby rané péče se poskytují rodičům dítěte ve věku do 7 let, které je osobou se zdravotním postižením nebo jehož vývoj je ohrožen v důsledku nepříznivého sociálního prostředí. Služba je zaměřena na podporu rodiny a podporu vývoje dítěte s ohledem na jeho specifické potřeby. Služba je poskytována především v domácnosti. Služba obsahuje

¹ Zdroj: www.mpsv.cz (12.12.2009)

výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, terapeutické činnosti a pomoc při prosazování práv a zájmů dítěte.

Telefonická krizová intervence

Tato služba poskytuje jednorázové nebo opakované odborné telefonické poradenství osobám v krizové či nepříznivé osobní situaci, případně odkazuje na ambulantní či jiné odborné služby v sociální nebo zdravotní oblasti.

Domy na půl cesty

Poskytují pobytové služby na přechodnou dobu pro osoby do 26 let věku, které po dosažení zletilosti opouštějí školská zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy, popřípadě pro osoby z jiných zařízení pro péči o děti a mládež. Služba nabízí poskytnutí ubytování, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, terapeutické činnosti a pomoc při prosazování práv a zájmů.

Kontaktní centra

Jedná se o tzv. nízkoprahová zařízení navazující kontakt s osobami ohroženými závislostí na návykových látkách. Cílem služby je minimalizovat sociální a zdravotní rizika spojená se zneužíváním návykových látek. Služba obsahuje terapeutické činnosti a pomoc při prosazování práv a zájmů.

Krizová pomoc

Ambulantní nebo pobytová služba na přechodnou dobu poskytovaná osobám, které se nacházejí v situaci ohrožení zdraví nebo života, kdy přechodně nemohou řešit svoji nepříznivou situaci vlastními silami. Služba obsahuje poskytnutí ubytování, poskytnutí stravy (nebo pomoc při zajištění stravy), terapeutické činnosti a pomoc při prosazování práv a zájmů.

Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež

Poskytují ambulantní služby dětem a mládeži ohroženým sociálním vyloučením. Základním prostředkem pro navázání kontaktu s cílovou skupinou je nabídka volnočasových aktivit. Cílem je zlepšit kvalitu života cílové skupiny předcházením, snížením sociálních a zdravotních rizik souvisejících s jejich způsobem života, umožnit jim lépe se orientovat v

jejich sociálním prostředí a vytvářet podmínky, aby v případě zájmu mohli řešit svoji nepříznivou sociální situaci. Služba obsahuje výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím a pomoc při prosazování práv a zájmů.

V současnosti s těmito zařízeními participují i např. orgány ministerstva vnitra, kdy je přes odbor prevence kriminality realizováno cílené ovlivňování mládeže v rámci projektu „Prevence kriminality“. Zde je činnost policie, samosprávy i nízkoprahových zařízení koordinována za cílem zlepšit a zkvalitnit využívání volného času dětí a mládeže a předcházet tím patologickým jevům v chování a tím částečně i patologii ve vývoji osobnosti.

Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi

Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi jsou ambulantní služby poskytované rodině s dítětem, u kterého existují rizika ohrožení jeho vývoje nebo je jeho vývoj ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobě obtížné sociální situace, kterou rodiče nedokáží sami bez pomoci překonat. Služba obsahuje výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, terapeutické činnosti a pomoc při prosazování práv a zájmů dítěte.

Terénní programy

Terénní programy jsou služby poskytované osobám, které vedou nebo jsou ohroženy rizikovým způsobem života. Služba je určena pro problémové skupiny dětí a mládeže, uživatele drog, osoby bez přístřeší, osoby žijící v sociálně vyloučených komunitách a jiné sociálně ohrožené skupiny.

Cílem služby je tyto osoby vyhledávat a minimalizovat rizika jejich způsobu života. Služba obsahuje zprostředkování kontaktu se společenským prostředím a pomoc při prosazování práv a zájmů.

Zde považuji za důležité zdůraznit, že s výjimkou Domů na půl cesty a některých charitativních církevních zařízení jsou všechny výše uvedené služby poskytovány ze zákona bezplatně.¹

¹ Autor práce se v rámci praxe v DD Zruč nad Sázavou setkal s případem, kdy mladá matka s dítětem byla ubytována v nejmenovaném „charitativním“ církevním zařízení, kde platila za jeden pokoj bez příslušenství 5.000,- Kč měsíčně.

4 Legislativa upravující odchod mladých lidí ze systému náhradní péče

Platná legislativa stanoví několik možností, jak pomoci mladým lidem odcházejícím ze systému náhradní péče do samostatného života. Zvláštní pozornost je věnována především mladým lidem odcházejícím z ústavní výchovy.

Ustanovení § 46 odst. 2 zákona o rodině stanoví, že před nařízením ústavní výchovy je soud povinen zkoumat, zda výchovu dítěte nelze zajistit náhradní rodinnou péčí nebo rodinnou péčí v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, které mají přednost před výchovou ústavní. Pominou-li po nařízení ústavní výchovy její důvody nebo lze-li dítěti zajistit náhradní rodinnou péči, soud ústavní výchovu zruší.

Ustanovení § 46 odst. 1 zákona o rodině však zároveň stanoví, že z důležitých důvodů může soud prodloužit ústavní výchovu až na jeden rok po dosažení zletilosti.

Prodloužení pobytu v zařízení z důvodu soustavné přípravy na výkon povolání

Mladý člověk po dosažení věku 18 let může zůstat v ústavní výchově, pokud se i po dosažení zletilosti soustavně připravuje na budoucí povolání a je nezaopatřený.

V takovém případě může se zařízením na základě své žádosti uzavřít smlouvu a zařízení mu poskytuje plné přímé zaopatření nejdéle do věku 26 let za podmínek sjednaných ve smlouvě.

Ředitel zařízení je povinen mladého člověka o této možnosti informovat.¹

Pro takové mladé lidi, kteří jsou v zařízení i po dosažení zletilosti z důvodu přípravy na budoucí povolání, se může zajistit samostatné ubytování v prostorách zařízení nebo mimo zařízení.

¹§2odst.6, §24 odst.2 písm.e) a §24 odst.5 109/2002 Sb. zákona ze dne 5. února 2002 - O výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů.

Příprava dítěte na odchod do samostatného života

V zájmu přípravy na budoucí samostatný život dítěte může být v zařízení zřízena jedna nebo více samostatných bytových jednotek pro ubytování jednotlivých dětí nebo nejvýše tříčlenné skupiny dětí, které se připravují na odchod ze zařízení. Do těchto bytových jednotek mohou být umístěny děti starší 16 let podle kritérií a za podmínek stanovených vnitřním řádem zařízení.

Nejméně 6 měsíců před propuštěním dítěte je ředitel zařízení povinen informovat příslušný obecní úřad o nadcházejícím propuštění dítěte ze zařízení.

Pokud mladý člověk odchází ze zařízení z důvodu zletilosti, je ředitel zařízení povinen umožnit mu jednání se sociálním kurátorem.¹

Pomoc mladému člověku při odchodu do samostatného života

Mladý člověk, který po dosažení zletilosti odchází ze zařízení, má nárok na věcnou pomoc nebo jednorázový peněžitý příspěvek v hodnotě nejvýše 15.000,- Kč podle své skutečné potřeby v době propouštění a podle hledisek stanovených vnitřním řádem.

Dále se dítěti ve spolupráci s orgánem sociálně- právní ochrany dětí poskytuje poradenská pomoc se zajištěním bydlení a práce a dále je dítěti i po opuštění zařízení poskytována poradenská pomoc při řešení tíživých životních situací.²

Domy na půl cesty

Domy na půl cesty poskytují pobytové služby zpravidla pro osoby do 26 let věku, které po dosažení zletilosti opouštějí školská zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy, popřípadě pro osoby z jiných zařízení pro péči o děti a mládež a pro osoby, které jsou propuštěny z výkonu trestu odnětí svobody nebo ochranné léčby. Způsob poskytování sociálních služeb v těchto zařízeních je přizpůsoben specifickým potřebám těchto osob.

¹ § 24 odst. 1 písm. j) a § 24 odst. 1 písm. k) zákona o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních vyhláška č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních

² § 33 zákona o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních, vyhláška č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti

Služba poskytovaná v domech na půl cesty obsahuje poskytnutí ubytování, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti a pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a obstarávání osobních záležitostí.¹

Pomoc v hmotné nouzi

V zákoně č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů, je výslovně uvedeno, že pro účely přiznání nároku na dávky stavu hmotné nouze může být za osobu v hmotné nouzi považována též osoba, která byla propuštěna ze školského zařízení pro výkon ústavní či ochranné výchovy nebo z pěstounské péče po dosažení zletilosti, respektive v 19 letech, a v daném čase, s ohledem na neuspokojivé sociální zázemí a nedostatek finančních prostředků, nemůže úspěšně řešit svoji situaci a je ohrožena sociálním vyloučením.²

Pro osoby posuzované podle § 2 odst. 6 písm. c) zákona o pomoci v hmotné nouzi se mimořádná okamžitá pomoc v nouzi stanoví jednorázově ve výši 1.000,- Kč s ohledem na okamžitě nezbytné potřeby; celková výše mimořádné okamžité pomoci se stanoví

s přihlédnutím k úložnému a k prostředkům, které obdrží osoba při propuštění ze školského zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy. Součet dávek poskytnutých podle tohoto ustanovení nesmí v rámci jednoho kalendářního roku překročit čtyřnásobek životního minima jednotlivce.³

Program individuálního motivačního postupu

Příslušný orgán pomoci v hmotné nouzi sestavuje v úzké spolupráci s osobou v hmotné nouzi uvedenou v § 2 odst. 6 zákona o pomoci v hmotné nouzi, žádající mimořádnou okamžitou pomoc, program individuálního motivačního postupu s cílem předejít jejímu sociálnímu vyloučení. Sestavení a plnění programu individuálního motivačního postupu je u osob v hmotné nouzi uvedených v §2 odst. 6 možné stanovit jako podmínku poskytnutí mimořádné okamžité pomoci.⁴

¹ § 58 zákona č. 108/2006, o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů

² § 2 odst. 6 písm. c) zákona o pomoci v hmotné nouzi č.111/2006 Sb.

³ § 37 písm. e) zákona o pomoci v hmotné nouzi č.111/2006 Sb.

⁴ § 20 odst. 1 zákona o pomoci v hmotné nouzi č.111/2006 Sb.

Obsah programu individuálního motivačního postupu osoby uvedené v § 2 odst. 6 zacílený na zabránění sociálního vyloučení je zejména ve stanovení konkrétních dílčích kroků a časového rozpisu plnění jednotlivých přijatých ustanovení, zejména aktivit na straně příjemce mimořádné okamžité pomoci, včetně rozsahu spolupráce s příslušným orgánem pomoci v hmotné nouzi. Rámcový obsah programu individuálního motivačního postupu stanoví prováděcí právní předpis.¹

Služby následné péče

Výzkumná šetření Střediska náhradní rodinné péče, místní i zahraniční sledování² a setkání i workshopy s mladými lidmi opouštějícími systém náhradní péče potvrzují, že především mladí lidé z dětských domovů jsou znevýhodněni řadou aspektů:

1. projevují se u nich známky psychické deprivace,
2. jsou sociálně izolovaní, nepřipravení,
3. jsou nesamostatní, neschopní postarat se o sebe,
4. žijí v „určité“ ekonomické a sociální jistotě zajištěné dětským domovem, odchodem z něj tuto jistotu zcela ztrácí,
5. objevují se u nich osobnostní a vývojové problémy,
6. chybí jim reálná představa života mimo dětský domov,
7. jsou bez finanční, sociální a emocionální podpory,
8. tráví většinu svého volného času právě v prostoru dětského domova či jeho bezprostředním okolí,
9. omezují se na vztahy především uvnitř zařízení – stejné vychovatelky, učitelé apod,
10. mnohá tato zařízení jsou umístěna v odlehlých lokalitách ČR, velmi špatně přístupných veřejnosti, z čehož vyplývá určitá izolace,
11. protože neměli nebo nemají možnost poznat zázemí rodiny a vše co je spojeno s jejím chodem a zajištěním, potýkají se po opuštění dětského domova se základními existenčními problémy a problémy v partnerských vztazích,
12. schází příprava na zaměstnání, nemají dostatečně osvojeny pracovní návyky, neumějí respektovat pro ostatní zaměstnance samozřejmá pravidla,

¹ § 20 odst. 2 zákona o pomoci v hmotné nouzi č.111/2006 Sb.

² MATĚJČEK, Z., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace, Praha: Psychiatrické centrum,

BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J. Kriminální jako následek psychické deprivace. Praha: 2004.

KOVAŘÍK, J., BUBLEOVÁ, V., ŠLESINGEROVÁ, K., Práva a potřeby mladých lidí odcházejících z dětských domovů. Praha: 2004

KOVAŘÍK, J., PAZLAROVÁ, H., BUBLEOVÁ, V., Práva ohrožených a znevýhodněných dětí. Praha: 2003

BUBLEOVÁ, V. a kol. Monitoring práv a potřeb mladých lidí odcházejících z dětských domovů. Praha: 2004

13. nemají dostatečné vzdělání. Často jsou vyučeni v jiném oboru, než kterému se chtějí věnovat. I v případě, že formálně odpovídající vzdělání mají, nejsou často schopni uplatnit ho v praxi,
14. postrádají člověka, který by jim byl oporou a pro nějž by se snažili něčeho dosáhnout,
15. často mají problémy i ve vztazích s ostatními spolubydlíci, neumějí nebo neznají běžné způsoby chování a komunikace,
16. chybí motivace k aktivnímu trávení volného času. Konečně si chtějí užívat možnosti nemuset se povinně něčeho účastnit,
17. jejich dlouhodobý pobyt v ústavním zařízení má negativní vliv na jejich psychosociální vývoj,
18. velmi často se jedná o skupinu mládeže s problémy a poruchami chování.¹

Jestliže srovnáme výsledky podobných průzkumů, nutně si uvědomíme rozpor mezi skutečnými potřebami mladých lidí, kteří se připravují na odchod ze systému náhradní péče, a péčí, kterou jim nabízí státem garantovaný systém sociálních služeb. Jako zásadní problém je nutné vnímat především skutečnost, že mladí lidé žijící v zařízeních náhradní péče mnohdy nejsou na odchod do samostatného života připravováni systematicky a dlouhodobě. Výsledkem je stav, kdy jsou často po zcela nedostatečné přípravě nuceni odejít do světa, který na ně není připraven a oni nejsou připraveni na něj. Problémy, se kterými se potýkají, lze v zásadě shrnout do tří velkých oblastí – sociální nepřipravenost, ekonomická nesamostatnost, chybějící emocionální podpora.

Státem garantovaný systém sociálních služeb na tyto problémy a potřeby není schopen adekvátně reagovat, a to především v důsledku zcela nedostatečné kapacity a chybějících finančních zdrojů.

Další formy podpory mladých lidí při odchodu z náhradní péče mají silně omezený dosah a je velmi problematické tvrdit, že skutečně znamenají žádoucí podporu mladých lidí odcházejících z náhradní péče. Jednorázové finanční dávky nedosahují výše, která by znamenala jistotu alespoň dočasného řešení ekonomických těžkostí nutně souvisejících se vstupem do samostatného života. Možnost dobrovolného prodloužení pobytu v zařízení po dobu dalšího studia sice na první pohled působí jako výrazně lepší řešení, ale je nutné si

¹ Kol. autorů VŠE a Střediska NRP: *Ročenka programu: Start do života, Praha 2008*

uvědomit, že ve školním roce 2007/2008 tuto možnost využilo jen 327 mladých lidí. ¹Velká část poskytovaných služeb pro mladé lidi odcházející ze systému náhradní péče je proto dnes zajišťována neziskovými organizacemi, které se ve spolupráci se zařízeními pro výkon náhradní výchovy snaží nabídnout jejich klientům služby, které jim napomohou k úspěšnému vstupu do úspěšného života. Služby nabízené primárně mladým lidem odcházejícím ze systému náhradní péče mají následující podobu:²

1) *Odborné poradenství* - poskytuje osobám potřebné informace, které přispívají k řešení jejich nepříznivé sociální situace. Je zaměřené na konkrétní potřeby jednotlivých osob.

Jde např. o:

- rodinné a mezilidské vztahy,
- pracovněprávní vztahy (včetně kariérního poradenství),
- majetkoprávní vztahy,
- právní ochrana,
- sociální oblast,
- bydlení.

Odborné poradenství je poskytováno prostřednictvím osobních konzultací, infolinek i internetových poraden. Např. pro dospívající mládež žijící mimo vlastní rodinu jsou Střediskem náhradní rodinné péče zřízené webové stránky <http://odchazim.cz/>

2) *Trénink dovedností pro život a vzdělávání*

Příklad z praxe

Zmírnit uvedené problémy a negativní vlivy ústavní výchovy si vzal za cíl společný projekt Centra tělovýchovy a sportu Vysoké školy ekonomické a Střediska náhradní rodinné péče „Start do života“, do kterého se během roku a půl (leden 2007 – červen 2008) zapojilo 170 mladých lidí ve věku 16 – 18 let z 26 dětských domovů. V průběhu 13 dnů rozdělených

¹ Statistická ročenka školství 2007/2008. Ústav pro informace ve vzdělávání.

² Poskytování pomoci a podpory osobám v nepříznivé sociální situaci prostřednictvím sociálních služeb je definované zákonem o sociálních službách č. 108/2006 Sb.

do třech samostatných kurzů se připravovali na základní situace, které je po odchodu z dětského života čekají v soukromém i profesním životě. První setkání bylo věnováno rozvíjení komunikačních a sociálně psychologických dovedností formou interaktivních her (hledání zaměstnání a bydlení, hospodaření, rodinné a interpersonální vztahy).

Druhé setkání, které probíhalo v učebnách Vysoké školy ekonomické, se zaměřilo na praktické využívání informačních technologií. Účastníci byli rozděleni do pracovních skupin podle úrovně znalostí IT. Naučili se základní práci s počítačem, orientovat se v základních pojmech IT a získané znalosti prakticky používat v praxi. V rámci posledního setkání byl pro mladé lidi z dětských domovů připraven sociálně psychologický prožitkový kurz, který byl zaměřen na řešení modelových životních situací (např. práce ve skupině, komunikace s úřadem, řešení situací v rodině, krize v rodině, drogy, domácí násilí, šikana, kde hledat pomoc a podporu). Během slavnostního zakončení vzdělávacího programu, které proběhne v aule VŠE, získají mladí lidé z ústavních zařízení certifikáty o absolvování vzdělávacího programu. Celý projekt byl realizován odborníky ze SNRP a pedagogů Centra tělovýchovy a sportu a výpočetního centra Vysoké školy ekonomické v Praze.

Všemi aktivitami projektu, mezi kterými byla i řada kulturních a sportovních akcí, doprovázeli účastníky dobrovolníci z řad studentů vyšších a vysokých škol.

Vzdělávací program byl připraven také pro ředitele a vychovatele z dětských domovů zapojených do projektu.¹

- 3) *Doprovázení* – pomáhá osobám, které si nedokáží poradit v běžných situacích, např. pomoc při uplatňování oprávněných nároků, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, doprovázení na úřadech, popř. podpora při řešení obtížných životních situací.

- 4) *Ubytování* – je služba sociální prevence, která má zabránit sociálnímu vyloučení osob a pomoci osobám překonat jejich nepříznivou sociální situaci spojenou se ztrátou bydlení a zároveň chránit společnost před patologickými společenskými jevy. Ubytování je možné poskytnout podle konkrétní potřeby v azylových domech, domech na půl cesty, intervenčních centrech i noclehárnách.

¹ Presentace v rámci Mezinárodní konference následné péče, UK Praha 25.6.2009.

Je také možné poskytnout v rámci těchto zařízení i pomoc při zajišťování stravy či možnost využití hygienického zařízení.

- 5) *Přímé zaopatření* – se poskytuje osobám, které nejsou schopny se obejít bez pomoci jiné fyzické osoby např. z důvodů zdravotních (domovy se zvláštním režimem, domovy pro osoby se zdravotním postižením, chráněné bydlení...) a na přechodnou dobu lze toto zaopatření poskytnout také osobám závislých na návykových látkách či duševně nemocným, kteří mají zájem o začlenění do normálního života (terapeutické komunity...).
- 6) *Pomoc v životní orientaci* - podpora při hledání hodnotového systému. Středisko náhradní rodinné péče má program pro dospívající děti romského etnika, které vyrůstají v majoritních rodinách (popř. v ústavních zařízeních, které provozuje majoritní společnost). Zde se těmto dětem pod vedením romských asistentů přibližuje problematika „romství“, historii Romů, jejich zvyky apod. a zároveň tyto děti v romských asistentech získávají pozitivní vzory Romů, kterým se podařilo běžným způsobem zařadit do života.¹
- 7) *Finanční pomoc* – zprostředkování finanční pomoci se děje obvykle skrz nadace zaměřené na podporu při různých životních situacích a okolnostech. Obvykle se vychází ze znalostí potřeb konkrétního člověka.

Toto byl stručný přehled možných podpůrných nástrojů pro mladé lidi odcházející ze systému náhradní péče, jak je zná český právní řád. Formálně a legislativně se zdá, že je v České republice dobře rozvinutý a především fungující systém následné péče. Skutečnost se však jeví diametrálně odlišně. V současnosti není pro mladé lidi opouštějící systém náhradní péče vytvořen v České republice komplexní systém, finančně podporovaný a odborně garantovaný státem, který by připravoval mladé lidi žijící v náhradní péči na samostatný život.

Existuje sice poměrně velké množství služeb, zajišťovaných především nestátními neziskovými organizacemi, resp. církevními organizacemi, tyto služby jsou však regionálně velmi nepravidelně rozložené, jejich nabídka navíc není nijak koordinovaná.

Zatímco tedy v některých regionech (především Praha) je nabídka skutečně relativně široká, v jiných částech republiky je nabídka služeb následné péče pro mladé lidi odcházející ze systému náhradní péče velmi omezená nebo dokonce téměř neexistuje. I v případě, že je nabídka služeb následné péče svým rozsahem zdánlivě odpovídající, však evidentně chybí

¹ ŘÍČAN, P., S Romy žít budeme-jde o to jak, Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-250-5.

provázanost a součinnost jednotlivých služeb, aby vytvořily skutečný fungující systém, který mladému člověku pomůže překonat obtížné a kritické období přechodu do samostatného života.

4.1 Dodržování a hájení práv dětí žijících v náhradní péči, resp. následné péči

V rámci plnění závazků plynoucích z Úmluvy se Česká republika zavázala pravidelně informovat Výbor pro práva dítěte OSN (dále jen Výbor) o stavu a dodržování práv dětí na svém území. Úvodní zpráva má být zpracována do dvou let od přistoupení ke smlouvě a dále potom každých pět let následuje další periodická zpráva.

Úvodní zprávu předložila Česká Republika v roce 1996. Krátce se zaměříme na hodnocení a doporučení, která Výbor směřoval k České republice v reakci na tuto úvodní zprávu. V této první zprávě Výbor ocenil stav školství a zdravotnictví v ČR, jež ohodnotil jako na dobré úrovni i přes obtíže, kterými musela čelit transformující se společnost v první polovině 90. let. Pozitivně bylo přijato založení krizové linky pro děti.

Na druhé straně upozorňuje na chybějící ucelenou politiku vůči dětem. Výbor se obával, že roztříštěnost kompetencí mezi jednotlivými státními orgány bude na překážku implementace Úmluvy. Výbor upozorňoval, že jeden ze základních principů Úmluvy „nejlepší zájem dítěte“ není dostatečně integrován do legislativy ani do praxe. Dále konstatoval problém s diskriminací příslušníků minorit (především Romů). Doporučoval zřízení orgánu, který by se systematicky věnoval monitoringu dodržování práv dětí (výbor pro práva dítěte nebo ombudsman). Podporoval vzdělávání v oblasti dětských práv.

Výbor uvítal záměr vlády přistoupit k tzv. Haagské úmluvě, která upravuje mezinárodní adopce. Výbor doporučil vytvoření strategie integrace postižených dětí do společnosti a podpory sociálně slabých rodin jako prevence zanedbávání a špatného zacházení s dětmi.¹

¹ Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child : Czech Republic.1997- citováno na *Mezinárodní konferenci následné péče na UK v Praze-Jinonicích, dne 25.6.2009.*

Druhou zprávu odeslala Výboru Česká Republika v roce 2002. V souladu s danými procedurami formuloval na základě předložené zprávy Výbor opět svoje komentáře a doporučení.

Pro zajímavost zde uvedu některé závěry výboru:

- Výbor se zasazuje o to, aby byly posíleny a centralizovány mechanismy sběru dat o dětech ve všech oblastech, které pokrývá Úmluva. Zvláštní zřetel by měl být věnován znevýhodněným skupinám dětí – dětem z minorit, dětem ze sociálně- ekonomicky znevýhodněného prostředí, postiženým dětem, dětem v ústavní výchově apod. Jen taková data lze efektivně využít v rozhodovacích procesech.
- Výbor doporučuje posílit vzdělávání v oblasti práv dětí zejména ve školách a mezi profesionály, kteří s dětmi pracují.
- Výbor doporučuje zahrnutí principu „nejlepšího zájmu dítěte“ do všech rozhodnutí, která mají na děti vliv (legislativa, soudnictví, administrativní rozhodnutí apod.). Jedná se zejména o odebrání dětí rodičům, posuzování jejich umístění, situace romských dětí apod.
- Výbor podporuje takové vzdělávací a tréninkové programy pro profesionály, kteří pracují s dětmi, jež chápou, respektují a podporují dodržování principu „nejlepšího zájmu dítěte“.
- Výbor vítá informaci o přípravě národního plánu podpory rodin s dětmi. Ovšem je znepokojen nedostatečnou podporou rodičů při výchově dětí a množstvím dětí umístěných v ústavních zařízeních.
- Výbor je dále přesvědčen, že preventivní opatření a pomoc rodinám je neadekvátní a může být příčinou sociálních problémů a krizových situací v rodině.
- Výbor doporučuje urychleně zlepšit profesionální pomoc a poradenství rodinám prostřednictvím kvalifikovaných pracovníků a dostatečných zdrojů. Dále by měla být dětem zajištěna možnost zůstat v kontaktu s oběma rodiči. Podle názorů profesionálů činných v této oblasti by měla být provedena srovnávací studie legislativy, politiky a administrativních rozhodnutí, která mají vliv na děti a jejich rodiny, jejichž výsledky by měly být zahrnuty do jasně formulované rodinné politiky státu. Součástí této politiky by měly být otázky sociálního zabezpečení dětí a rodin, bydlení a sociální služby, slučitelnost pracovního a rodinného života, postavení rodičů samoživitelů.
- Výbor zaznamenal přijetí zákona o ústavní výchově. Obává se ovšem, že tento zákon dostatečně neošetřuje práva dětí v celé šíři. Výbor konstatuje, že děti mohou být umístěny

v zařízeních, která spadají pod tři různá ministerstva. Soud může také rozhodnout o preventivním umístění dítěte do výchovného zařízení pro děti do 15 let, což v praxi znamená, že se tyto děti mohou ocitnout ve stejné instituci jako mladiství delikventi.

- Výbor vítá politiku deinstitucionalizace, ale stále je hluboce znepokojen počtem dětí, která jsou umístěna v ústavech na základě předběžného opatření, které může být revokováno pouze poměrně dlouhou a komplexní procedurou. Výbor se obává, že v těchto případech nejsou následovány základní principy Úmluvy:
 - převažujícím řešením pro rodiny v obtížné životní situaci je ústavní výchova dětí.
 - nepřiměřeně velký počet dětí je umístěn v ústavních zařízeních.
 - předběžná opatření mohou být prodlužována a přezkum oprávněnosti umístění dětí není regulován.
 - děti jsou často umístovány ve velké vzdálenosti od rodičů, kteří tak nemohou využít své právo děti navštívit, omezení návštěv nebo telefonických kontaktů s rodiči bývá užíváno jako trest.
 - kontakt s rodiči je někdy podmiňován dobrým chováním v zařízení.
 - podmínky a péče v některých institucích nejsou poskytovány takovým způsobem, který dítě maximálně rozvíjí.
 - instituce jsou velké a chybí v nich individuální přístup k dětem, participace dětí je minimální a péče v některých institucích může mít až nežádoucí efekt.

Na základě těchto zjištění Výbor pro práva dítěte doporučuje:

- vytvořit nebo posílit alternativní formy péče, a to zejména na místní úrovni.
- posílit pěstounskou péči, pěstounské domovy rodinného typu (u nás odpovídá „zařízením pro výkon pěstounské péče“ – pozn. autora) a další alternativní formy založené na rodinné péči. Současně s tím snižovat institucionální péči.
- snižovat počty dětí odebraných rodičům ze sociálních důvodů nebo z důvodu momentální krize v rodině. Umístění v instituci by mělo být pouze na dobu co nejkratší a nezbytně nutnou. Předběžná opatření soudu by měla být vnímána jako dočasná a vždy by měl být posuzován nejlepší zájem dítěte.
- děti do 15 let by nikdy neměly být umístěny ve stejném zařízení jako mladiství delikventi.
- dále by se mělo pracovat na zlepšení podmínek v ústavních zařízeních.
- pracovníci institucí by měli být průběžně vzděláváni a podporováni.
- děti opouštějící ústavní výchovu by měly získat adekvátní podporu a služby.

Pokud srovnáme první dvě předložené zprávy a především reakci Výboru na ně, shledáme zajímavé rozdíly. Úvodní zpráva byla přijata podstatně vlídněji, což je asi pochopitelné. Řadu nedostatků Výbor sice pojmenoval, ale současně konstatoval, že země prochází významnou reformou, která rychlejší implementaci Úmluvy komplikuje. Výbor upozornil zejména na systémové mezery – roztržitost systému, legislativa. Konkrétněji se zaměřil zejména na romskou otázku a integraci postižených do společnosti.

Reakce na druhou zprávu již byla obsáhlejší a nesla se v kritičtějším duchu. V době jejího odevzdání stála Česká Republika na prahu svého vstupu do Evropské Unie, takže i nároky a očekávání od ní byla vyšší.

Co pozitivního se ve sféře náhradní péče o děti a mládež podle Výboru událo v pěti letech, které uplynuly mezi oběma zprávami? Vznikl úřad veřejného ochránce práv, který částečně pokrývá i agendu práv dětí. V některých oblastech se zlepšila legislativa. Byl přijat zákon č. 109/2002 Sb., o ústavní výchově, který je určitým pokrokem, i když otázku práv dětí v institucích zcela neřeší. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně- právní ochraně dětí, upravil možnost pěstounské péče na přechodnou dobu, současně zřídil institut „zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc“. ČR rovněž přistoupila k tzv. Haagské úmluvě, která ošetřuje mezinárodní adopce.

Naopak velké mezery zůstaly v těchto oblastech:

- Roztržitost systému péče o děti, s čímž souvisí řada navazujících problémů.
- Chybějící národní plán implementace Úmluvy a orgán s dostatečnými pravomocemi, který by byl za celý proces zodpovědný, včetně revize legislativy z pohledu Úmluvy.
- Nedostatečné respektování principu „nejlepšího zájmu dítěte“ v legislativě i praxi.
- Zcela nedostatečná podpora rodin v obtížné situaci, vedoucí k příliš vysokému počtu dětí v ústavních zařízeních.
- Systém soudů pro mladistvé.
- Problémy s předsudky a diskriminací Romů ve společnosti.

Další periodickou zprávu měla Česká republika Výboru předložit v červnu 2008, nakonec se tak stalo v srpnu 2008. Pokusím se krátce v hlavních bodech na základě této zprávy komentovat posun, ke kterému mezi roky 2003 – 2008 došlo. Co je zřejmé, největší kroky byly učiněny opět v oblasti legislativy. Byl přijat zákon o soudnictví ve věcech mládeže č. 218/2003 Sb., který upravuje specifika soudního řízení pro mladistvé. Do zákona o policii

ČR č. 135/2006 Sb. byl včleněn institut policejního vykázání, který podstatně zlepšuje ochranu obětí domácího násilí, což se bezprostředně týká nejen žen, ale i dětí.

Přes některé dílčí nedostatky, na které upozorňuje odborná veřejnost, učinil krok správným směrem i nový zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb. , který posílil práva i zodpovědnost příjemců sociálních služeb.

Bohužel další oblasti, na které Výbor v poslední zprávě upozornil, nedoznaly výrazného pokroku. Implementace Úmluvy stále nemá dostatečnou politickou podporu. Výbor pro práva dítěte Rady vlády pro lidská práva, který byl ustaven v roce 1998, je pouze poradním orgánem bez pravomocí a možnosti ovlivnit rozdělení zdrojů nestátního rozpočtu. Jeho aktivita je minimální. Agenda vztahující se k dětem není mezi zainteresovanými resorty koordinována a roztržitost systému přetrvává. Ministerstvo práce a sociálních věcí zveřejnilo v roce 2005 svojí koncepci rodinné politiky, ve které např. deklaruje jako jednu z priorit podporu biologických rodin v obtížné životní situaci nebo podporu pěstounské péče.

Většina praktických kroků, které měly vést k naplnění této koncepce, ovšem zatím nebyla realizována a zůstává v rovině záměru, a to nejen vinou neochoty politické vůle, ale i ekonomickou situací.

4.2 Nejvážnější příklady porušování práv dětí

Pokud si klademe otázku, zda a jak jsou porušována základní lidská práva dětí a mládeže v ústavní péči a v době po propuštění z ústavní péče, je třeba bohužel odpovědět, že jsou tato práva porušována prakticky ve všech myslitelných oblastech.

Nejzávažnější porušování práv dětí a mládeže lze spatřovat v nedostatečném respektu k právu na rodinný život, jímž je bohužel v České republice celý systém sociálně- právní ochrany dětí (a nejen ten) prostoupen. Ochrana práv dětí není chápána v kontextu práva na rodinný život.¹

Úmluva o právech dítěte byla ratifikována již 7. ledna 1991 ještě československým federálním shromážděním. Ve stejnou dobu byla přijata i Listina základních práv a svobod jako první ucelený katalog lidských práv v naší zemi, který kromě dalších práv v čl. 32

¹ Přednáška Mgr. Jana Foldy na Mezinárodní konferenci následné péče, UKPRAHA 25.6.2009

zaručuje, že „péče o děti a jejich výchova je právem rodičů; děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči. Práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona“ a také, že „rodiče, kteří pečují o děti, mají právo na pomoc státu“. V roce 1992 byla podepsána evropská Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, jejíž článek 8 zaručuje „právo na respektování rodinného a soukromého života“.

Česká republika všechny tyto normy postupně inkorporovala do svého právního řádu, takže jsou závazné již bezmála dvě desítky let. Bohužel však dosud nedošlo k plné implementaci uvedených mezinárodních smluv, takže velmi často jednají státní orgány, ať již sociální pracovníci nebo soudy, jako by tyto ústavněprávní závazky a závazky z mezinárodního práva neexistovaly. Stát také neposkytuje dostatečné materiální a kvalifikační podmínky, aby se situace změnila. Počet pracovníků sociálně- právní ochrany a pracovníků služeb pro rodiny je několikanásobně nižší, než by bylo potřeba. Ani sociální pracovníci ani soudci nejsou v problematice sociálně- právní ochrany dětí dostatečně průběžně vzděláváni.

Výsledkem v praxi je stav, kdy je v České republice v ústavní péči mnohem více dětí, než je nezbytně nutné. Neexistuje systém preventivní péče, jenž by předcházel nařizování ústavní výchovy. Ústavní výchova bývá velmi často nařizována i pro nepříznivou sociální situaci rodiny. Evropské soudy pak často v takových řízeních konstatují, „že možnost umístit dítě do prostředí vhodnějšího pro jeho výchovu nemůže sama o sobě odůvodňovat jeho násilné odnětí biologickým rodičům“. Takový zásah do práva rodičů těšit se rodinnému životu se svým dítětem ve smyslu článku 8 Úmluvy musí být nadto ještě „nezbytný“ s ohledem na další okolnosti“. Neexistuje například zákonem definovaný nárok na sociální bydlení; není výjimkou, že lidem, kteří přijdou o bydlení, je sociálními pracovníky místo pomoci s bydlením nabízeno umístění dětí v dětském domově, a to i vícečetným rodinám. Některé děti by při dostatečné pomoci rodinám, jak o ní hovoří čl. 32 Listiny, nemusely být v dětském domově vůbec.

Pokud je ústavní výchova nařízena, nečiní orgány dostatečné kroky k tomu, aby trvala co nejkratší dobu. Z řešení, jež by mělo být krizové, se stává řešení dlouhodobé bez jakékoliv sociální práce s rodinou, článek 8 navíc pověřuje stát pozitivními povinnostmi týkajícími se skutečného respektování rodinného života. Takže pokud se prokáže existence rodinného vztahu, musí stát zásadně jednat tak, aby se tento vztah mohl rozvíjet, a musí přijmout

opatření ke sloučení příslušného rodiče a dítěte. Předání dítěte do ústavní péče je navíc nutné považovat za dočasné opatření, které je nutné zrušit ihned, jak to situace dovolí“.

Pokud jsou děti v ústavní výchově, není výjimkou, že jsou kladeny překážky k pravidelnému kontaktu s rodiči, často nemůže být kontakt uskutečněn z důvodů velké vzdálenosti zařízení, v němž pobývá dítě, a nedostatečných finančních možností rodičů.

Děti, které jsou umístěny do pěstounské péče, nemají zaručeno právo na pravidelný kontakt s rodiči, pěstounská péče je chápána jako jakýsi druh adopce.

Jsou zaznamenány případy, kdy rodiče ani nevědí, kam bylo dítě svěřeno do pěstounské péče. Sociální pracovníci nepomáhají rodičům realizovat právo na styk s dítětem. Soudy neupravují styk dětí, které byly umístěny do pěstounské péče, s jejich rodiči. Byla zaznamenána i praxe, že sociální pracovníci takový styk nedoporučují, aniž by k tomu byl zákonný důvod nebo existovalo rozhodnutí soudu (o tom svědčí zcela nedávná zkušenost ze Severomoravského kraje, kdy pěstouni chtěli umožnit svěřeným dětem kontakt s rodiči a byli od tohoto sociální pracovníci zrazováni).

Na druhou stranu však podle mne nelze přivírat oči nad faktem, že styk dětí s rodiči mnohdy narušuje snahu ať již pěstounů, či instituce o konsolidaci osobnosti, sociálních vztahů dítěte. Jsou známy případy, kdy rodiče na dítěti parazitují, např. i poté, co jej po odchodu z ústavní péče kontaktují, je jejich pohnutkou často pouze jen vypočítavost a dítě, když je již bez prostředků, opouští, čímž dochází k opětovné deprivaci a mnohaletá práce a péče o záchranu jedince přichází vniveč.

Z vlastní byt' krátkodobé praxe v dětském domově vím, že například dítě odebrané z rodiny na základě výchovných problémů, sociální nedostatečnosti či narušení mravní výchovy, po návštěvě v tomto prostředí je vývojově posunuto opět zpátky a velmi často se do instituce náhradní výchovy nevrací, v rodině zůstává a jeho návrat pak bývá problematický. Mnohdy je jeho pobyt u rodiny spojen s patologickým jednáním dítěte či mladého dospělého, které jej poznamenává na celý život.

Ústavní výchova v ČR se realizuje ve školských zařízeních. Úroveň těchto zařízení je velmi různá, takže o nich nelze hovořit paušálně. Rozhodně lze konstatovat průběžné zlepšování materiálních podmínek v dětských domovech jako důsledek přijetí zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních. Postupně se také

zvyšuje kvalifikace pracovníků školských zařízení. Většina dětských domovů se postupně proměňuje v domovy rodinného typu, kde jsou děti (byť v rámci většího zařízení) v menších výchovných buňkách (obvykle po osmi dětech) se „svými“ tetami. Přestože se mnohé zlepšuje, stále do velké míry platí, že způsob výchovy v dětských domovech nedostatečně připravuje děti na převzetí odpovědnosti za svůj život.¹

Většina výchovných ústavů je bohužel stále organizována způsobem, který neodpovídá moderním individualizačním pedagogickým trendům. Zařízení jsou v rozporu s platnou legislativou mnohdy stále ještě velkokapacitního typu (40-65 osob i více) a praxe panující ve většině výchovných ústavů neodpovídá potřebám dětí.

Chlapci a dívky umístění ve výchovných ústavech mají omezenou volbu ve výběru škol. Je běžnou praxí, že při ústavu je zřízena učňovská škola, která poskytuje dvě nebo tři možnosti výběru. To snižuje jak možnost volby, tak kontakt s vnějším světem.

Nabídka je přitom velmi omezená; zařízení jsou také často v malých obcích, vzdáleny od větších společenských a kulturních center.

Některá zařízení pro výkon ústavní výchovy jsou koncipována jako polouzavřená, ačkoliv to zákon nepředpokládá (uzavřená mohou být pouze zařízení pro výkon ochranné výchovy).

Není dostatečně respektován zákonný požadavek, že ústavní a ochranná výchova se vykonává odděleně. Z toho plyne, že i děti, u nichž je nařízena ústavní výchova, jsou v praxi podrobeny omezením, která jsou zákonem umožněna jen v případech dětí s uloženou ochrannou výchovou.

Mladí lidé velmi často neznají svá práva a nevědí, kde si mohou stěžovat. Neexistuje povinné právní zastoupení mladistvých u soudu v řízení o ústavní výchově. Povinně jsou zastoupeni pouze sociální pracovníci (kurátorkou pro mládež), která je však současně osobou, která obvykle dává návrh na nařízení ústavní výchovy. Česká republika nemá dosud dětského ombudsmana, ačkoliv pro děti v dětských domovech a výchovných ústavech by bylo zřízení dětského ombudsmana vítanou podporou.

¹ VOTRUBOVÁ, A., Dětský domov nezrušíme. INSTINKT č5/IX, 4.února 2010, Mediacop, s.r.o. ISSN 1213-774X.

To vše způsobuje, že se mladí lidé v ústavech necítí příliš dobře a neobyčejně vysoké množství jich ze zařízení utíká; na útěku se stávají někteří oběťmi sexuálního zneužívání nebo se uchylují do komunit uživatelů drog nebo jiným způsobem vyloučených osob. Neromské děti se na útěku většinou zdržují právě v takových komunitách. Pokud by se vrátili k vlastní rodině a ta by jim poskytla azyl a neohlásila to policii, vystavuje se nebezpečí trestního stíhání. Romské děti často z ústavní výchovy utíkají domů k rodině a jsou známy případy trestního stíhání rodičů pro maření výkonu úředního rozhodnutí. Zde však hraje roli i „gadžovské“ pojetí výchovy v zařízeních ústavní výchovy, které je diametrálně odlišné od toho, co romské děti znají.¹ Útěky dětí z výchovných ústavů jsou velký problém a mohou být symptomem toho, že se děti v ústavech necítí dobře. Není výjimkou v některých výchovných ústavech, že v každé době je několik svěřených dětí na útěku. Mnohé výchovné ústavy neodpovídají svými výchovnými metodami dnešním potřebám, tedy především napomáhat svěřeným dětem převzít odpovědnost za sebe sama a připravit je na složitý život v moderní společnosti. Souvisí to i s velmi proorganizovaným způsobem života v ústavech a také s poměrně velkou izolovaností od okolního světa, včetně toho, že mnoho dětí se v ústavu i vzdělává. Běžná jsou učňovská zařízení s možností dvou až tří oborů k vyučení.

Existuje velmi málo ambulantních alternativních preventivních programů pro mládež s výchovnými problémy nebo malých výchovných komunit.

Pro mladé lidi, kteří dosáhnou dospělosti a měli by opustit dětský domov (resp. výchovný ústav), existují prakticky dvě možnosti:

Zákon o ústavní výchově umožňuje mladým lidem, kteří studují, aby prodloužili pobyt v dětském domově (resp. výchovném ústavu) na základě smlouvy.

Dále jsou zřizovány domy na půli cesty. Jistě je dobré, že mladí lidé mohou dostudovat a mají střechu nad hlavou, ale na druhé straně se prodlužuje jejich závislost na ústavní péči, která sama o sobě není dobrou přípravou na samostatný život. Část dětí má možnost se uchýlit do domů na půli cesty. Těchto domů je však nedostatek a jejich úroveň je různá, navíc je to de facto jiný typ ústavního nebo internátního bydlení, kde žijí opět mezi obyvateli, kteří také pocházejí z dětského domova a opět se víceméně odkládá začlenění do běžného života většinové společnosti.

¹ ŘÍČAN, P., S Romy žít budeme-jde o to jak. Praha: Portál 1998. ISBN 80-7178-250-5.

V České republice není prakticky známa a praktikována nabídka samostatného asistovaného bydlení pro mladistvé a mladé dospělé, jak je rozšířena např. v Rakousku nebo v Německé spolkové republice. Mladý člověk bydlí sám v bytě a pravidelně ho navštěvuje podporující sociální pracovník, s nímž má možnost probrat všechny problémy, které samostatný život přináší. Dětem, které přicházejí z ústavní výchovy se samozřejmě nevyhnou mnohé předsudky. Kromě objektivních potíží a snížené možnosti voleb čelí větší nedůvěře prostředí, než jejich vrstevníci, kteří vyrůstají v rodinách. Jsou prakticky nuceny být samostatné mnohem dříve než jejich vrstevníci, přestože jsou nezřídka na samostatný život mnohem méně připraveni. Právě dosud nereformovaný systém ústavní výchovy a velmi nesystematická následná péče způsobují vysoké procento neúspěšnosti dětí v samostatném životě.

Ředitelka jednoho domu na půli cesty, kam přicházejí děti z ústavní výchovy (a to takové, které v ústavní výchově strávily většinu svého krátkého života), na konferenci následné péče uvedla, že proti počátečnímu předpokladu skoro žádný z jejich klientů není schopen obstát na normálním trhu práce a musí získávat několik měsíců základní pracovní návyky v dílně, kterou si zřídili.

Ve všech zařízeních ústavní výchovy od kojeneckých ústavů (1-3 roky) přes dětské domovy až po výchovné ústavy je nápadně vysoké procento romských dětí. Romů jsou v ČR podle kvalifikovaných odhadů cca 4%. Neexistují validní statistiky, kolik procent dětí v ústavní výchově je romských, ale hovoří se až o 60%, což by znamenalo, že děti Romů jsou do ústavní výchovy umisťovány 15 x častěji než děti ostatní!¹

Příčiny daného stavu lze vidět v několika oblastech. Tématu ochrany ohrožených dětí nebyla věnována dostatečná pozornost žádnou polistopadovou vládou.

Pokud se téma dostane do zorného úhlu politiků, je to nakrátko a velmi selektivně a povrchně. Není respektováno ani výše zmíněné doporučení Výboru pro práva dítěte, aby agenda dětí a rodiny byla zaštitěna jedním ústředním orgánem. Ochrana dětí a rodiny není chápána jako přirozená součást sociální politiky vůbec, jejíž nezbytnou součástí je přiměřená bytová politika. Téma také úzce souvisí se sociálním vyloučením romských komunit, které se v posledních patnácti letech stále prohlubuje.

¹ ŘÍČAN, P., S Romy žít budeme-jde o to jak, Praha: Portál 1998. ISBN 80-7178-250-5.

Výbor pro práva dětí OSN se hned na několika místech zprávy (UN Committee on the Rights of the Child (CRC), UN Committee on the Rights of the Child: Concluding Observations: Czech Republic, 18 March 2003. CRC/C/15/Add. 201) věnuje otázce romských dětí. Zasaduje se o to, aby byly posíleny a centralizovány mechanismy sběru dat o dětech ve všech oblastech, které pokrývá Úmluva. Zvláštní zřetel by měl být věnován znevýhodněným skupinám dětí a mezi nimi právě romským dětem. Výbor doporučuje posílit legislativní a administrativní opatření zabraňující diskriminaci romských dětí a nejen dětí ve společnosti.¹

Výbor shledal, že v případě romských dětí je obzvlášť třeba klást důraz na dodržování „nejlepšího zájmu dítěte“. Výbor je stále znepokojen a doporučuje zvýšení aktivity v oblasti prevence a úpravu legislativy, která by lépe chránila romské děti před rasově motivovanými útoky. Výbor důrazně doporučuje vytvoření strategie, která by se na všech úrovních zaměřila na změnu negativních postojů většinové společnosti vůči Romům, zvláště pak mezi policisty, zdravotníky, učiteli a v sociálních službách, a to ve spolupráci s romskými nestátními organizacemi. Poskytnout školám informační zdroje o romské kultuře, historii a podpořit tak vzájemné porozumění a toleranci.

Ještě po druhé světové válce bychom romské dítě v dětském domově téměř nenašli. Násilné dělení a rozmísťování širších rodin v rámci komunistického sociálního inženýrství výrazně narušilo tradiční vazby v rodinách. Často docházelo k odebrání dětí kvůli špatným materiálním či hygienickým podmínkám v souvislosti s koncepcí řešení „cikánské otázky“ tehdejšího východního bloku.

Děti, které vyrostly mimo svoji rodinu, již nebyly po odchodu z dětského domova přijaty zpět do svého společenství. Pro rodinu takové dítě ztratilo svoje romství a nebylo cesty zpět.

Současně ale většinou nenalezlo ani svoje místo mezi většinovou společností. Ocitlo se na okraji. Pokud se romským rodinám nepodaří dostat dítě z ústavní výchovy poměrně rychle, ztratí zájem. „Jednak si brzy pořídili další dítě, jednak při návštěvách zjistili, že dítě už nemá romství, neumí se chovat a v rodině by bylo jen na obtíž.“² Dnes už se ve fertilním věku nachází několikátá generace těchto dětí, které přišly o svoje zázemí v tradiční romské komunitě a které bez rozpaků odkládají svoje děti. Sami mají často zkušenost, že materiálně o

¹ Zpráva Výboru pro lidská práva při OSN ze dne 27.8.2001 CCPR/CO/72/CZE.

² JAKOUBEK, M., HIRT, T., Romové: Kulturologické etudy, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004. ISBN 80-86473-83-4.

ně bude dobře postaráno a ostatní negativní důsledky jim nejsou známé a srozumitelné.

Důsledkem tohoto vývoje je skutečnost, že dnes je osazenstvo dětských domovů z 60% romské.¹

4.3 Odpovědné subjekty a vývoj odpovědnosti za systém náhradní péče o děti a mladistvé

Státní správa, ale i samospráva, si začíná uvědomovat nutnost systémových změn. Nepodařil se záměr sjednotit péči o ohrožené děti a rodiny pod jedno ministerstvo (uvažovalo se o Ministerstvu práce). Místo toho se uvažuje o vzniku koordinačního orgánu na vládní úrovni. Ochota ke spolupráci dvou nejdůležitějších ministerstev (Ministerstvo práce, Ministerstvo školství) je na nízké úrovni.² Významné iniciativy na tomto poli rozvinul v posledních letech úřad veřejného ochránce lidských práv, řada případů z jeho agendy měla širokou publicitu, mj. v celonárodních televizních programech.

V posledních letech též v souvislosti s vydáním zákona o sociálních službách stoupla úloha krajů jako orgánů, které služby registrují a rozhodují o jejich financování. Bohužel však kraje nedisponují vždy dobrými podklady pro toto rozhodování, ani dostatečně kvalifikovanými úředníky. Zatímco na úrovni krajů je zakotvena povinnost komunitního plánování, na úrovni obcí tato povinnost neexistuje. Kraj se tedy při tvorbě plánu sociálních služeb nemůže opřít o komunitní plány jednotlivých obcí. Stávající systém finančních toků je výrazně výhodnější pro tradiční institucionální formy péče než pro nově vznikající neústavní služby.

Státní orgány péče o dítě působící v tzv. obcích s rozšířenou působností (OSPOD) jsou místem, kde má být posuzována funkčnost rodin a jejich schopnost naplňovat potřeby dětí. Tyto orgány často nemají zpracovanou metodiku práce. Jsou přetížené velkým kvantem případů na jednoho pracovníka. Jejich doporučení k řešení situace dítěte soudy v naprosté většině případů akceptují. Touto cestou se mnoho dětí dostává do ústavní péče. Informovanost o alternativách forem péče není na OSPOD příliš vysoká, a to ani o těch službách, které jsou OSPOD a jeho klienty dosažitelné. Mnoho potřebných služeb však zejména v menších městech a obcích neexistuje. Pracovníci OSPOD mají mimo jiné ze zákona povinnost

¹ ŘÍČAN, P., S Romy žít budeme-jde o to jak, Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-250-5.

² Viz. Příloha 2

periodicky přezkoumávat situaci dětí v náhradní péči a iniciovat změny. Toto přezkoumávání bývá formální a není vedeno snahou angažovat v maximální možné míře na péči o dítě biologickou rodinu.

Obce nemají k dispozici sociální byty. Neexistuje ucelený státní program podporující takovou výstavbu. Přitom ztráta bydlení je jedním z častých důvodů umístění dítěte mimo rodinu. Sociální pracovníce na úrovni obce má v takové situaci jen velmi limitované možnosti pomoci rodině.

Ústavní zařízení mají dlouhou tradici, která vyrůstá již z podmínek 19. století a následně byla výrazně preferována i po druhé světové válce komunistickým režimem. V roce 2002 byly dětské domovy rozčleněny na tzv. rodinné skupiny, aniž by se tím podařilo ve větší míře eliminovat deprivacní vlivy ústavů. Byly to změny, které přinesly mohutné investice do budov domovů tak, aby vyhověly novým podmínkám zákona, ale současně nepřinesly kýženou faktickou změnu systému péče. Ze zákona by kapacita dětských domovů měla být max. 48 dětí (6 rodinných skupin po 8 dětech),¹ v praxi je však tato limitní kapacita formou opakovaně prodlužovaných výjimek často překračována. Dětské domovy jsou dnes převážně velmi dobře vybavené a materiálně zajištěné, ale děti, které je opouštějí, nejsou v životě úspěšnější než v předchozích letech.² Počet ústavních zařízení i počet dětí v ústavech stále stoupá. V současnosti jde o více než 21 000 dětí ve věku do 18 let (v kojeneckých ústavech cca 1 500 dětí, cca 9 000 dětí s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochranou výchovou umístěných v ústavních zařízeních, v ústavech sociální péče cca 10 500 dětí). Každé 100. české dítě vyrůstá v ústavním zařízení! Do ústavní péče se dostává mnohem víc romských dětí, než by odpovídalo zastoupení romské menšiny v populaci občanů ČR.³

Nestátních neziskových organizací, které se zabývají ohroženými dětmi, je obecně velmi málo a mají malou kapacitu. Jejich služby jsou také obvykle parciální, např. jen pomoc dobrovolníků s vedením domácnosti a výchovou dětí, jen řešení interpersonálních konfliktů mezi dospělými členy rodiny. Podle průzkumu, který realizovala Katedra sociální práce FF UK v Praze v roce 2006 dokonce celá desetina těchto organizací pracuje pouze na dobrovolnické bázi.

¹ § 4 odst. 4 a 5 zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních 109/2002

² VOCILKA, M., Dětské domovy v české republice. Praha: Aula, 1999. ISBN 80-902667-6-2.

³ VOCILKA, M., Dětské domovy v české republice. Praha: Aula, 1999. ISBN 80-902667-6-2.

To podle mého soudu jasně vypovídá o nemožnosti takových organizací suplovat práci orgánů státní správy a samosprávy. Jejich rozvoj je totiž striktně limitován systémem financování, který neumožňuje plánování dlouhodobého rozvoje a téměř znemožňuje poskytování služeb náročných na odborné, materiálně- technické a personální zázemí a především služeb dlouhodobých. O tom, že tento systém neprospívá ani atmosféře při nejistotě dlouhodobé existence a odčerpává síly a prostředky organizací k uhájení další existence, netřeba polemizovat.

Náhradní rodiny poskytují buď dlouhodobou pěstounskou péči nebo děti adoptují. Zájemců o poskytování této formy péče dětem je méně než by bylo potřeba. Systém přípravy náhradních rodičů nemá závazné ani doporučené standardy, leckde je příliš akademický a teoretický. Organizace příprav je plně v kompetenci jednotlivých krajů a neexistují žádné minimální standardy kvality, které by zaručovaly rovný přístup pro všechny žadatele o náhradní rodinnou péči. Systém průběžné podpory náhradních rodičů je nedostatečný. Potřebné služby jim nejsou vždy dostupné. Náhradní rodiny jsou jen velmi málo ochotné přijímat do péče romské děti. Umístění dítěte s postižením do náhradní rodiny je v ČR velmi výjimečné.

Evropský soud pro lidská práva opakovaně vydal rozhodnutí proti českému státu v případech, kdy se důvodem pro umístění dítěte do ústavní péče stala špatná ekonomická situace rodiny, případně špatné bytové podmínky rodiny. Tato rozhodnutí však zatím významně neovlivnila praxi rozhodování o ohrožených dětech u nás.

5 Vybrané způsoby poskytování náhradní péče

5.1 Následná péče v SOS dětských vesničkách

Následná péče je řešena již výše zmíněnou Komunitou mládeže. Děti mají možnost do Komunity přejít po ukončení povinné školní docházky. Komunita je koncipována jako internát, kde je mladým lidem poskytována tzv. pedagogy průvodci potřebná odborná péče. Mladí lidé zde získávají potřebné dovednosti a kompetence k pozdějšímu samostatnému životu. Komunita je však v provozu pouze v pracovní dny, na víkendy se mladí lidé vracejí ke své rodině do SOS vesničky.

Po ukončení studia mohou mladí lidé přejít z Komunity mládeže, případně přímo z SOS vesničky, do fáze „polozávislého bydlení“. V této době jim Sdružení podle potřeby pomáhá se zařizováním samostatného života. Tato činnost se cílí především na vyhledání bydlení, zaměstnání a podobně a napomáhá mladému člověku překonat těžkosti, které tuto etapu osamostatnění zákonitě provázejí. Pomoc má charakter odborné rady, nikoliv finanční podpory, a trvá maximálně tři roky.

Co se finančního zabezpečení týče, je Sdružení SOS vesniček finančně zajišťováno z několika zdrojů. Prvním z nich a zároveň nejvýznamnějším (35,57 %) jsou finanční prostředky získané od sponzorů Sdružení v podobě individuálních dárců i komerčních společností, druhým zdrojem (33,27 %) je mezinárodní organizace SOS dětských vesniček Kinderdof International. Ze státního rozpočtu je kryto 22,55% rozpočtu a zbytek, tedy 6,61 %, je získáván z mezinárodního programu kmotrovství, v jehož rámci lidé z celého světa přispívají na konkrétní děti žijící v SOS dětských vesničkách. (Pro ilustraci je uvedena skladba rozpočtu za rok 2007.)

Často diskutovanými tématy v problematice SOS dětských vesniček je i to, že sem nejsou přijímány do pěstounské péče děti vyžadující zvláštní, specializovanou péči, kterou tyto zařízení nejsou schopny garantovat, přestože je často samotným Sdružením deklarována dostupnost odborné pedagogické a psychologické péče. Přesto nejsou děti v individuální pěstounské péči pod průběžnou kontrolou odborníků, proto indikace některých především psychických problémů dítěte může proběhnout se zpožděním. Individuální pěstouni navíc musí vyhledat vhodného odborníka sami, což není vždy snadné. Lze jistě namítnout, že stejný

postup by byl v každé rodině, ale domnívám se, že již vzhledem k charakteru činnosti, jakou je pěstounská péče, samotná skladba dětí s kterými je realizována, by zasloužilo větší pozornosti ze strany specialistů (sociálních pedagogů) a k řadě problémů by pak jistě nemuselo dojít. Další problém vykrystalizoval až po jisté době, kdy se v rámci sociologického šetření zjistilo, že mnoho chlapců, kteří prošli SOS vesničkou, se dalo na delikventní a kriminální dráhu, pravděpodobně kvůli absenci mužského prvku v rodině.¹ Filosofie výchovy v SOS vesničkách vychází totiž i z předpokladu, že manželský pár je méně stabilní než žena-matka.

5.2 Občanské sdružení *POD KŘÍDLY*

Zakladatelka nadace: pí. Emílie Smrčková, v současné době pěstounka 20-ti dětí, plus čtyři vlastní.

Pod křídly je občanské sdružení, které vzniklo v červnu 2000 na pomoc a podporu dětem, které vyrůstaly v náhradní rodinné péči a ústavní výchově v dětských domovech.

Svou činností se občanské sdružení zaměřuje na:

1. realizaci projektu "Pod křídly",
2. realizaci projektu Občanská poradna při o.s. Pod křídly,
3. spolupráci se všemi subjekty a organizacemi, které se zabývají problematikou náhradní rodinné péče a mladých dospělých po ukončení pěstounské péče a ústavní výchovy v dětských domovech.

Činnost sdružení je hrazena z darů fyzických i právnických osob, státních dotací a grantů, grantů jiných neziskových organizací, případně z mezinárodních dotací.

¹ VOCILKA, M., Dětské domovy v české republice. Praha: Aula, 1999. ISBN 80-902667-6-2.

5.2.1 Všeobecná ustanovení

Dům na půl cesty „Pod křídly“ je zařízením sociálních služeb, které poskytuje sociální služby dle § 58 zákona č. 108/2006 Sb, o sociálních službách. Jeho zřizovatelem je Občanské sdružení Pod křídly, se sídlem Družstevní 228, Valašské Meziříčí, které rovněž sociální službu poskytuje.

5.2.2 Poslání a cíle domu na půl cesty „Pod křídly“, cílová skupina

Posláním domu na půl cesty „Pod křídly“ je pomoc a podpora mladým dospělým od 18 let zpravidla do 26 let, kteří po dosažení zletilosti opouštějí ústavní zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy, případně opouštějí pěstounské rodiny nebo nefunkční biologické rodiny, které byly pod dohledem oddělení sociálně právní ochrany dětí při vstupu do samostatného života

V rámci domu na půl cesty jsou nabízeny tyto základní činnosti a služby :

- a) poskytnutí ubytování,
- b) zprostředkování kontaktu se společenským prostředím,
- c) sociálně terapeutické činnosti,
- d) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a obstarávání osobních záležitostí.

Cílovou skupinu DPC "Pod křídly" tvoří mladí dospělí ve věku od 18 zpravidla do 26 let, kteří po dosažení zletilosti opouštějí ústavní zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy, případně opouštějí pěstounské rodiny nebo nefunkční biologické rodiny, které byly pod dohledem oddělení sociálně právní ochrany dětí. Do DPC mohou být přijaty i matky s dětmi, pokud splňují podmínku uvedenou ve větě první. K ubytování jsou přednostně přijímáni žadatelé s trvalým bydlištěm ve Zlínském kraji, v případě volné ubytovací kapacity jsou přijímáni žadatelé z celé ČR.

Do DPC nemohou být přijati uživatelé, kteří by jinak patřili do cílové skupiny, jestliže se jedná o osoby :

- a) s chronickým psychiatrickým onemocněním,
- b) osoby se zrakovým postižením,
- c) osoby se sluchovým postižením,
- d) osoby s mentálním postižením, které k samostatnému životu potřebují značnou pomoc jiné osoby,

- e) osoby s tělesným postižením.

Cílem sociální služby dům na půl cesty „Pod křídly“ je integrace mladých dospělých po ukončení ústavní výchovy či pěstounské péče do samostatného života, přičemž **měřítka úspěšné integrace je:**

- a) schopnost uživatele pravidelně hradit dohodnutou platbu za ubytování,
- b) pravidelně docházet do zaměstnání,
- c) schopnost měsíčně vyžít ze svých příjmů a nezadlužovat se,
- d) respektovat práva své osoby, jiných uživatelů a celé společnosti, pokud uživatel výše uvedené měřítka splňuje alespoň po dobu 12 měsíců.

Plnění tohoto cíle je kontrolovatelné a měřitelné dle individuálních plánů (IP) uživatelů služby. Hodnocení tohoto cíle koresponduje s celkovým hodnocením IP uživatelů – to probíhá 2x ročně vždy k 30. 6. a 31. 12. daného roku. Hodnocení provádějí klíčoví pracovníci. Hodnocení plnění cíle provádí pracovní tým DPC v čele s vedoucí DPC.

Krátkodobé cíle:

- a) integrovat ročně 3 uživatele do samostatného života.

Dlouhodobé cíle:

- a) rozšířit poskytování sociální služby DPC v rámci Zlínského kraje provozování DPC v Kostelci u Zlína od října 2009 - kapacita 5 uživatelských jednotek,
- b) provozování DPC Vsetín leden 2010,
- c) ovlivňování sociální politiky státu – zejména ve vztahu problematiky mladých dospělých po ukončení ústavní výchovy,
- d) formou účasti na seminářích, konferencích, připomínkováním právních norem, spolupráce s dalšími zainteresovanými subjekty.

5.2.3 Zásady poskytování služby

Při poskytování sociálních služeb v domech „Pod křídly“ je zachovávaná lidská důstojnost uživatelů, služba je poskytována s ohledem na jejich potřeby a cíle, jsou respektována jejich rozhodnutí a služby, které jsou poskytovány, mají přispět k samostatnosti a soběstačnosti uživatelů. Vůči uživatelům je zachovávaná naprostá diskrétnost – o nich samotných, zjištěných skutečnostech a osobních údajích.

Všechny domy na půl cesty vznikají za sponzorské příspěvky, podílí se i město prostřednictvím dotací. Jejich samotný chod je samofinancovaný z nájmu obyvatel. Každý dům pak má na starosti jeden „domovník“, bývalý chovanec, který však normálně pracuje, jeho odměnou za domovnictví je pouze možnost bezplatného bydlení.

Základní podmínkou pro bydlení v domech na půl cesty je nutnost vlastního zaměstnání jejich obyvatel, ze mzdy pak hradí nájem a platí si i stavební spoření. Pobyt je v domech povolen až na 6 let (stavební spoření), obvykle v rozmezí 18-26let.

Obyvateli domů nejsou nevyhnutelně pouze děti, které prošly pěstounskou péčí, ale i děti z ulice, z DD se vždy jedná umístění předem naplánované. V tomto případě je pak jako podmínka pobytu realizováno tzv. „řízené hospodářství“, kdy tok financí jedince usměrňuje nadace. V domech každý sice žije svůj život, ale probíhají i kontroly ze strany nadace, a to podle aktuální potřeby.

V domech funguje asistent, který obyvatele učí základní počítačové gramotnosti, nejsou zde však záměrně odborníci specialisté (psycholog, terapeut), aby se klienti naučili žít jako v běžných rodinách. Co se týče soužití párů, pak pouze v případě, že pár je spolu už např. v DD. Mladé matky pak mohou v domě bydlet po absolvování kursu základní péče o dítě v Kojeneckém ústavu o délce alespoň dva týdny. ¹

¹ www.podkridly.cz 12.12.2009

Praktická část

Domnívám se, že pomoci někomu samostatně žít, naučit jej to, je vlastně stejně důležité, jako vybavit osobu vzděláním a vědomostmi. Zprostředkování poznání světa skrze vzdělání lidem s funkčním zázemím je přitom asi méně obtížné, než uvést do života někoho, s nímž se život a svět příliš „nemazlí“.

Daná problematika vychází ze zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. Z té vycházel i autoři analýzy: PhDr. Hana Pazlarová, Ph. D. a Doc. PhDr. Oldřich Matoušek. Nečiním si tedy nároky na originalitu, pouze volně interpretuji dílo obou autorů tak, jak jej uvedli na Mezinárodní konferenci následné péče, která se konala dne 25.6. 2009 na UK v Praze. Některé pasáže jsem se osmělil interpretovat v souvislosti s poznatky z mé krátké praxe v Dětském domově ve Zruči nad Sázavou. K samotné konferenci o následné péči bych si dovolil pouze podotknout, že kromě sociálních, výchovných pracovníků, psychologů a pedagogů zde nebyl nikdo, kdo by zastupoval pedagogiku sociální, přitom se domnívám, že právě v oblasti následné péče by bylo možné reálně a efektivně tuto pedagogickou disciplínu využít.

Důvody, proč plánovat následnou péči prostřednictvím případové konference:

- osobní kontakt zainteresovaných,
- rychlá koordinace,
- vyšší angažovanost všech zúčastněných a vyšší míra zodpovědnosti.

Rizika

- zvýšené nároky na sebereprezentaci klienta ústavní péče,
- časově náročná příprava a realizace.

Teoretický rámec určující formu

Osoba a determinační vliv prostředí, role osobnosti ve vztahu k jejímu vývoji, proběhlá traumata, deprivace, subdeprivace,¹ současné problémy jedince a jejich vliv na současnou situaci

Principy individuálního plánování:

Normalizace, opora o platnou legislativu, partnerský a ne přehnaně autoritativní postoj ke klientovi a rodině, podpora jejího pozitivního potenciálu, vyhledání a pojmenování rizik a příprava na ně, sledování a hodnocení efektu, zpětné vazby.

Přípravná fáze

Při přípravě na PK je zásadním předpokladem ponechání si dostatku času – zejména u dlouhodobě plánovaných konferencí (např. odchod klienta ze zařízení, přechod na jinou školu apod.). Mnohdy to tedy znamená účastníky oslovit dostatečně dopředu (min. 1 měsíc) a konání konference připomínat znovu bezprostředně před termínem. V případě konference svolané z důvodu akutní potřeby (klient chce neplánovaně opustit zařízení, vyskytl se vážný výchovný problém, jiná velká životní změna) je nutné podřídit přípravnou fázi potřebám, které vyplývají ze situace.

Kdo konferenci svolává?

To není jednoznačně určeno, ideálně sociální pracovník klienta (značný důraz je zde kladen na důvěru klienta k osobě svolavatele-moderátora), případně pobytové zařízení (SVP,DD, ÚSP) či nezisková organizace pracující s klientem. V případě potřeby pak tento svolavatel svolává také konference následné.

Kdo je účastníkem konference?

- *Klient* - podílí se i na přípravě konference, při ní aktivně vystupuje a má odpovědnost za dílčí naplnění plánu.
- *Sociální pracovník* - místně příslušný, ze zařízení

¹ MATĚJČEK, Z., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace. Praha: Psychiatrické centrum, 1997. ISBN 80-85121-89-1.

- *Rodinný příslušník* – s aktivním vztahem ke klientovi, při konsolidovaných vztazích může působit jako klientova opora. Neomezuje se na bezprostřední, nukleární rodinu, možné využití i vztahů v širší rodině.¹
- *Ostatní zainteresovaní odborníci* (sociální pedagog, psycholog) – odborný pohled na situaci klienta, z něho vycházející návrhy variant řešení.
- *Jiné blízké osoby* (zejména vychovatelé, učitelé)

Průběh konference:

- Doporučená délka trvání: 90 – 120 min,
- místo konání: individuální volba, místo by mělo být dobře dostupné všem účastníkům, zejména rodině. Důležité je podřídit výběr místa vzhledem k soukromí, emoční stabilitě osobnosti klienta,
- svolavatel zahajuje konferenci, účastníci se představí,
- svolavatel prezentuje „kazuistiku“ klienta, a to **pouze s jeho souhlasem**,
- klient se jako první vyjadřuje k situaci,
- vyjadřují se ostatní účastníci (rodina, odborníci) – probíhá diskuse,
- svolavatel moderuje průběh diskuse, klient průběžně komentuje jednotlivé vstupy ostatních,
- svolavatel rekapituluje průběh a shrnuje závěry, formuluje první verzi individuálního plánu,
- klient a po něm i ostatní účastníci vyjadřují poslední připomínky k plánu,
- je formulována finální verze, jsou rozděleny úkoly a kompetence,
- předběžně je stanoven termín návazné konference (např. za 6 měsíců).

¹ SEKOT, A., Sociologie v kostce. Brno: Paido, 2006. IBSN 80-73-15-126-X.

Po skončení konference:

Svolavatel písemně vyhotoví individuální plán a doručí ho všem účastníkům, včetně přehledu, kdo je za co odpovědný a v jakých lhůtách; je také stanoven termín příštího setkání. S klientem plán projde s ohledem na srozumitelnost a konzultuje s ním průběh konference. Domluví s klientem plán průběžné kontroly naplňování plánu a monitoruje naplňování plánu ostatními subjekty.

Případová konference a zainteresované osoby mohou tedy klienta institucionální výchovy nasměrovat k samostatnému životu, ale bez podpory dalších mechanismů se to sotva podaří v praxi dokázat. Důležité je podle mne zorganizovat samotný proces v dostatečném předstihu před skončením péče a zaměřit se zejména na hlavní sféry budoucího samostatného života klienta, což jsou přinejmenším: bydlení, práce, partnerské vztahy, kontakty s vlastní rodinou. Pro dobu nejméně dvou let po opuštění péče by měl mít klient k dispozici alespoň jednoho klíčového pracovníka-odborníka, který by koordinoval podporu v rámci osamostatnění, byl vždy k dispozici radou či pomocí a svolával v případě potřeby další případové konference.

Následná péče – srovnání české a slovenské právní úpravy

Přehled základních právních předpisů:

Česká republika:

- a) zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí,
- b) zákon č. 94/1963 Sb., o rodině,
- c) zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních,
- d) zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

Slovenská republika:

- a) zákon č. 305/2005 Z. z., o sociálnoprávnej ochrane detí o sociálnej kuratele,
- b) zákon č. 36/2005 Z. z., o rodine,
- c) zákon č. 201/2008 Z. z., o náhradnom výživnom,
- d) zákon č. 448/2008 Z. z., o sociálnych službách.

1. Sociální kuratela

§1 odst. 3 slovenského zákona o SPOD:

Sociálna kuratela je súbor opatrení na odstránenie, zmiernenie a zamedzenie prehlbovania alebo opakovania porúch psychického vývinu, fyzického vývinu a sociálneho vývinu dieťaťa a plnoletej fyzickej osoby a poskytovanie pomoci v závislosti od závažnosti poruchy a situácie, v ktorej sa nachádza dieťa alebo plnoletá fyzická osoba.

Dospělý ve smyslu tohoto ustanovení:

- a) „mladý dospělý“ je dospělá plnoletá fyzická osoba do 25 let, obvykle s pobytem na území státu,
- b) ostatní („jiná plnoletá fyzická osoba“) - osoby obvykle s pobytem na území státu, bez omezení věku.

Některé ze zásad a základních rozdílů poskytování služeb SPOD a sociální kurately:

- a) **ČR** (§5 zákona SPOD): Předním hlediskem sociálně-právní ochrany je zájem o blaho dítěte.

- b) **SR (§3/1 zákona SPOD):** Opatření sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately se vykonávají pro dítě, plnoletou osobu, rodinu, skupinu a komunitu, zejména prostřednictvím sociální práce, metodami, technikami a postupy odpovídajícími poznatkům společenských věd a poznatkům o stavu a vývoji sociálně-patologických jevů ve společnosti.

2. Definice druhů prostředí na Slovensku

- a) **Přirozené rodinné prostředí** – domácí prostředí dítěte, rodiny, plnoleté osoby. Jestliže je to vhodné a účelné, opatření se v souladu se zákonem vykonávají i v širším sociálním prostředí dítěte, rodiny, plnoleté osoby.
- b) **Náhradní rodinné prostředí** - domácí prostředí plnoleté fyzické osoby, které soud svěřil dítě do péče nebo které bylo dítě do péče dočasně svěřené rozhodnutím orgánu sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately.
- c) **Otevřené prostředí** - každé veřejné prostranství, veřejný objekt, nebo komunikace, které jsou pro jednotlivce či skupiny přirozeným sociálním prostředím.
- d) **Zařízení sociálně-právní ochrany dětí a sociální kurately.**

3. Podmínky pro nařízení ústavní výchovy

ČR (§46/1 z. č. 94/63)

Jestliže je výchova dítěte vážně ohrožena nebo vážně narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě nebo jestliže z jiných závažných důvodů nemohou rodiče výchovu dítěte zabezpečit, může soud nařídit ústavní výchovu nebo dítě svěřit do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (§42 zákona č. 359/1999 Sb. , o sociálně-právní ochraně dětí). Jestliže je to v zájmu nezletilého nutné, může soud nařídit ústavní výchovu nebo dítě svěřit do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc i v případě, že jiná výchovná opatření nepředcházela.

Z důležitých důvodů může soud prodloužit ústavní výchovu až na jeden rok po dosažení zletilosti.

SR (§54/2 z. č. 36/2005)

Slovenská právní úprava ošetřuje problematiku nařízení ústavní výchovy obdobně, ale přímo stanoví, že se za vážné ohrožení, či narušení výchovy dítěte nepovažují nedostatečné bytové nebo majetkové poměry rodičů.

4. Individuální plán

V **SR** zakotven přímo v zákoně (SPOD-§55)

DD vypracovává individuální plán rozvoje dítěte, jehož součástí je zejména plán výchovné, sociální práce s dítětem a jeho rodinou. Plán je vypracován ve spolupráci s obcí a orgánem sociálně-právní ochrany dětí, sociální kurately nebo ve spolupráci s akreditovaným subjektem. Individuální plán rozvoje osobnosti dítěte se vyhodnocuje nejméně jednou za měsíc.

V **ČR** se dle zákona č. 109/2002 Sb. vypracovává v souladu s §34/1 b,c:

- a) roční plán výchovně vzdělávací činnosti,
- b) týdenní program výchovně vzdělávací činnosti.

Tato ustanovení však nejsou v zákoně dále konkretizována a rozvinuta.

5. Podmínky poskytování sociální kurately dospělým v SR

1. Sociální kuratela je poskytována pro plnoletou fyzickou osobu zejména v případech:
 - a) po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody nebo z výkonu vazby,
 - b) pokud je účastníkem programu probace či mediaci,
 - c) pokud je závislý na drogách,
 - d) **po zániku ústavní péče nebo ochranné výchovy po dovršení plnoletosti,**
 - e) po propuštění ze zdravotnického zařízení na léčbu patologických závislostí nebo po následné resocializaci,
 - f) pokud požádala o pomoc při řešení nepříznivé životní situace.
2. Zvláštní pozornost se při výkonu opatření sociální kurately věnuje mladým dospělým (*plnoletá fyzická osoba do 25 roků věku, která má na území Slovenské republiky obvyklý pobyt*).

6. Povinná pomoc při osamostatňování po ukončení ÚV

ČR (§33 z. č. 109/2002 Sb.)

Dítěti, jemuž byl ukončen pobyt v zařízení z důvodů uvedených v § 24 (dosáhne-li zletilosti, pokud v zařízení dobrovolně nesetrvá do ukončení přípravy na povolání, dosáhne-li věku 19 let, byla-li mu prodloužena ústavní výchova nebo ochranná výchova, pokud v zařízení dobrovolně nesetrvá do ukončení přípravy na povolání), se podle jeho skutečné potřeby v době propouštění a podle hledisek stanovených vnitřním řádem poskytne věcná pomoc nebo jednorázový peněžitý příspěvek v hodnotě nejvýše 15 000 Kč. Dále se dítěti ve spolupráci s orgánem sociálně-právní ochrany dětí poskytuje poradenská pomoc se zajištěním bydlení a práce, a dále je dítěti i po opuštění zařízení poskytována poradenská pomoc při řešení tíživých životních situací.

SR (§59/4 z. č. 305/2005 Z. z.)

Po odchodu dítěte nebo mladého dospělého dětský domov nejméně dva roky udržuje kontakt a s dítětem, jeho rodinou nebo s mladým dospělým a mladému dospělému poskytuje potřebnou pomoc při vstupu do samostatného života.

7. Příprava na budoucí povolání v DD

SR (§53/5 z. č. 305/2005 Z. z.)

Mladý dospělý může setrvat po skončení ústavní péče po dosažení plnoletosti v samostatné skupině či specializované samostatné skupině, pokud o to požádá a pokud je to vhodné a účelné.

ČR (§2/6 z. č. 109/2002 Sb.)

Zařízení může poskytovat plně přímé zaopatření po ukončení výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy zletilé nezaopatřené osobě, připravující se na budoucí povolání, nejdéle však do věku 26 let (dále jen "nezaopatřená osoba"), a to za podmínek sjednaných ve smlouvě mezi nezaopatřenou osobou a zařízením.

8. Příspěvky na „sanaci“ rodiny

ČR

U nás lze poskytnout pouze mimořádnou okamžitou pomoc v hmotné nouzi dle zákona č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi.

SR (§64/1 z. č. 305/2005 Z. z.)

Na úpravu a zachování vztahů mezi dítětem a rodičem nebo osobou, která se osobně o dítě starala a kterým bylo rozhodnutím soudu dítě odebrané z péče, jakož i na podporu úpravy jejich rodinných poměrů, se poskytuje:

- a) příspěvek na dopravu,
- b) příspěvek na stravu.

9. Finanční mechanismus v SR

§64 z. č. 305/2005 Z. z.

(3) Obec, na jejímž území má dítě obvyklý pobyt a zdržovalo se zde nejméně jeden rok před umístěním do dětského domova z rozhodnutí soudu, vyčlení ze svého rozpočtu finanční prostředky na úpravu nebo obnovu rodinných poměrů včetně bytových a sociálních potřeb, pokud jsou rodiče či osoba, která se o dítě starala, obyvateli obce. Pokud to není možné či účelné vzhledem k předchozím podmínkám, může obec finanční prostředky použít na vyhledání osoby, které je možné svěřit dítě do náhradní péče.

(4) Měsíční výše finančních prostředků na úpravu a obnovu rodinných poměrů dítěte je nejméně jedna dvanáctina z 10 % sumy určené podle § 89 odst. 3, a to za každý započatý kalendářní měsíc, po dobu kterého je dítěti poskytována péče v DD.

(5) Způsob použití celkově vyčleněných finančních prostředků na úpravu a obnovu rodinných poměrů dítěte určí obec.

(6) Pokud se do jednoho roku od umístění dítěte do DD neupravily rodinné poměry dítěte nebo se neobnovily ani použitím finančních prostředků podle bodů 3 až 5, obec poskytuje dítěti příspěvek na tvorbu úspor (dle bodu 4). Pro nakládání s prostředky je potřebný souhlas soudu.

§89/3 z. č. 305/2005 Z. z.

Finanční příspěvek pro výkon rozhodnutí soudu na umístění dítěte do DD zřízených akreditovaným subjektem je hrazen do výše prokázaných skutečných nákladů, a to maximálně do výše nákladů na děti v DD zřízených orgány sociálně-právní ochrany dítěte, či sociální kurately, a to v období za uplynulý kalendářní rok.

10. Kapesné

ČR (§31 zákona č. 109/2002 Sb.)

Dětem a nezaopatřeným osobám, kterým se poskytuje plné přímé zaopatření, náleží kapesné, jehož výše činí za kalendářní měsíc nejvíce

- a) 45 Kč, jde-li o dítě do 6 let věku,
- b) 120 Kč, jde-li o dítě od 6 do 10 let věku,
- c) 210 Kč, jde-li o dítě od 10 do 15 let věku,
- d) 300 Kč, jde-li o dítě starší 15 let nebo nezaopatřenou osobu, nejméně však dvě třetiny částky podle písmen a) až d).

SR (§67 z. č. 305/2005 Z. z.)

(1) Za účelem usměrňování sociálního vývoje dítěte se mu poskytuje kapesné nejvýše do 50% částky životního minima.

(2) O způsobu využití kapesného rozhoduje dítě, musí mu však být poskytnuta potřebná pomoc zohledňující jeho věk a rozumovou vyspělost.

(§68 z. č. 305/2005 Z. z.)

Dítěti a mladému dospělému se při důležitých událostech v jeho životě, kterými jsou zejména narozeniny a svátek, významné náboženské události v životě dítěte a mladého dospělého, dosažení školních úspěchů a jiných úspěchů v oblasti společenského života, poskytují věcné dary v souhrnné výši částky životního minima za kalendářní rok, a to v souladu s § 2 písm. c) zákona č. 601/2003 Z. z. o životnom minime a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

(§69 z. č. 305/2005 Z. z.)

(1) Po skončení ústavní péče dosažením plnoletosti či dosažením 19. roku mladého dospělého se poskytuje jednorázový příspěvek na ulehčení vstupu do samostatného života.

(2) Tento příspěvek se poskytuje do výše 15-ti násobku částky životního minima podle zvláštního předpisu a vyplátí se klientu DD nejpozději v den jeho odchodu.

(3) Příspěvek se neposkytuje, pokud na péči v DD navazuje péče v domově sociálních služeb pro děti nebo v domově sociálních služeb pro dospělé.

Shrnutí

Domnívám se, že pro porovnání a vytvoření si základního povědomí o právní úpravě problematiky následné péče, je stručné srovnání situace v ČR a SR velmi vhodné a ilustrativní. Již z toho důvodu, že slovenská úprava vychází ze stejných kořenů jako úprava česká a mají mnoho společného. Oproti úpravě české však ta slovenská obsahuje několik zajímavých, pokrokových prvků, které se jeví jako účinné. Jde zejména o hmotnou spoluúčasť obcí na výkonu ústavní výchovy, která působí ve vztahu k preventivním opatřením i motivačně, dále o zákonem stanovenou tvorbu individuálních plánů dítěte, slovenská úprava obsahuje nástroje umožňující účinněji postupovat při „sanaci“ rodiny, ale na straně druhé i tvorbu úspor dítěte. Významné je za stanovených okolností náhradní převzetí vyživovací povinnosti státem a konečně i „startovací“ příspěvek při odchodu do samostatného života.

Slovenská úprava zavádí speciální úsek sociálních služeb poskytovaných státem, a to *sociální kuratel*, když jednou z hlavních skupin adresátů této služby jsou mladí dospělí po ukončení ústavní výchovy. V těchto oblastech se můžeme i při uplatnění sociální pedagogiky rozhodně inspirovat.¹

¹ Čerpáno z prezentace *Následná péče*, Mgr. Adama Křístka, uveřejněné na Mezinárodní konferenci následné péče na UK v Praze-Jinonicích, dne 25.6.2009.

Závěr

ČR patří mezi země s nejvyšším počtem dětí umístovaných do institucionální výchovy v Evropě. V zařízeních, která jsou přímo (diagnostické ústavy, dětské domovy se školou, výchovné ústavy) nebo metodicky (dětské domovy) řízena MŠMT, vyrůstalo k 31.12. 2008 celkem 7 581 dětí.¹

ČR byla v roce 2003 kritizována Výborem pro práva dítěte OSN za situaci dětí vyrůstajících v ústavních zařízeních, za chybějící individuální přístup, omezování kontaktů dětí s jejich původní rodinou a blízkými osobami a také za nedostatečnou pomoc dětem při opouštění ústavního prostředí.²

MŠMT jako první zahájilo mezirezortní spolupráci s Ministerstvem práce a sociálních věcí (MPSV), které připravilo Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti, jehož nedílnou součástí je i transformace ústavních zařízení v gesci MŠMT.

Postupný proces transformace péče ve školských zařízeních má za cíl vydefinovat a nastavit kroky ke změně podoby současného systému ústavní výchovy od velkokapacitních zařízení po specializovaná pracoviště s těžištěm ve vysoce profesionální péči, práci s rodinami a odborné institucionální péči pro individuální případy dětí, pro které je pobyt v takovém zařízení nejlepším řešením.

MŠMT chce pečlivě realizovat všechny plánované kroky ve spolupráci s pracovníky v oblasti ústavní péče a odborníky jak z České republiky, tak ze zahraničí. Jako cíle transformace byly mimo jiné stanoveny:

- a) Zkvalitnění péče – profesionalizace - resort školství, práce a soc. věcí, systémové změny v zájmu dítěte, posílení prevence, mezioborové spolupráce.
- b) Standarizace - obecná, speciální, profese pedagogičtí pracovníci - kontinuální karierní růst, vzdělávání.
- c) Supervize, psychoterapie.
- d) Změna legislativy.
- e) Multikulturní senzitivita.

¹ http://www.mpsv.cz/files/clanky/7870/rocenka_2008b.pdf 20.3.2010

² <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f25962b4.html> (20.12.2009)

Do roku 2009 se situace v oblasti péče o ohrožené a znevýhodněné děti, především v náhradní rodinné péči, zásadně nezměnila. V České republice stále převažuje ústavní péče nad péčí rodinnou, i když podle Úmluvy o právech dítěte a platné legislativy v České republice (např. zákon o rodině) to má být naopak. Na tuto skutečnost upozorňuje již delší dobu více nestátních neziskových organizací, které se ochranou práv dětí a péčí o ně zabývají.

Samotná situace kolem náhradní rodinné péče je ovšem dosti problematická. V současnosti se ukazuje, že model náhradní rodinné péče tak, jak je realizován v zahraničí, nelze bez výhrad akceptovat v socio-kulturních podmínkách České republiky. S rozvojem této péče se ukazují specifické problémy, na které nebyli pěstouni nikým připravováni. V praxi jsem se setkal s romskými dětmi vrácenými do DD z pěstounské péče proto, že pěstouni neunesli rasistický tlak okolí a pod tíhou pro ně neúnosné společenské situace děti vrátili do DD. Také jsem se setkal s případem, kdy vrácení dítěte zpět do DD bylo iniciováno opakovanou návštěvou biologických rodičů v rodině pěstounů.

Naopak výrazné změny k lepšímu nastaly ve většině dětských domovů, zejména pak v těch „rodinného typu“. Tzv. rodinné (rezidenční) skupiny fungují velmi dobře, za pomoci a dohledu odborníků jsou schopny připravit mladé lidi do samostatného života s minimem bio-psycho-sociálních škodlivých následků.

Obecná doporučení k systému náhradní péče o děti a mladistvé

Závěrem lze shrnout a doporučit určitá opatření, která by včas, citlivě a účinně pomohla ohroženým a znevýhodněným dětem vyrůstat v prostředí rodinném, či takovém, které se rodině co nejvíce přibližuje:

- a) Posílit a zkvalitnit terénní sociální práci, zaměřenou především na prevenci sociálního osiření, podporu a pomoc biologické rodině.
- b) Posílit a podpořit práci orgánů sociálně právní ochrany dětí (1 sociální pracovníce má u nás v průměru 360 případů), zvýšit profesní erudici pracovníků angažovaných v této problematice.
- c) Hledat a rozvíjet nové programy a projekty jako alternativy k ústavní péči.
- d) Zavádět nové formy pěstounské péče, které by pomohly většímu počtu dětí žít v rodinném prostředí s podporou biologické rodiny (např. krátkodobá, podpůrná, terapeutická a jiná profesionální pěstounská péče).

- e) Trvale a všestranně podporovat, doprovázet a vzdělávat pěstounské rodiny, aby jejich péče byla co nejvhodnější.
- f) Zainteresovat a pravdivě informovat veřejnost o problematice ohrožených dětí.
- g) Na základě aktuálních analýz, mezinárodních srovnávacích výzkumů a současné praxe vytvořit a prosadit jednotnou koncepci péče o dítě a rodinu a určit zodpovědný orgán, který bude mít exekutivní pravomoc pro celou oblast náhradní péče o děti a mladistvé.
- h) V rámci podpory neinstitutcionální náhradní péče finanční prostředky by měly být směřovány na konkrétní dítě, nikoliv na lůžko v ústavním zařízení. V důsledku toho by došlo k objektivnějšímu narovnání pravidel fungování jednotlivých forem náhradní péče ve prospěch dětí a mladých lidí.
- i) Zvláštní pozornost si pak zaslouží zejména handicapované děti, u nichž je potřeba vytvořit systém specializovaných pěstounských rodin obzvlášť palčivá, protože v současné době jsou tyto děti prakticky neumístitelné.

Možné změny v systému následné péče

Tento text se v kontextu současné podoby a subjektivního pohledu autora v rámci problematiky systému náhradní péče o děti v České republice pokusil alespoň zčásti postihnout především problematiku odchodu mladých lidí ze systému náhradní péče do samostatného života a následné péče a podpory, která je jim poskytována. Jako zásadní problém jsem shledal, že chybí ucelená koncepce ze strany státních institucí – platná legislativa je sice nezbytným prvním krokem, ale stát musí jasně definovat priority v oblasti následné péče jako navazující po péči náhradní.

V roce 2005 sice Ministerstvo práce a sociálních věcí publikovalo tzv. Národní koncepci rodinné politiky¹, tento materiál ale představuje v oblasti náhradní péče o děti pouze přehled obecných závazků a deklamací a není tolik očekávaným návodem na vznik vnitřně provázaného systému náhradní péče o děti a mládež. Za zcela zásadní nedostatek Národní koncepce rodinné politiky pak považuji úplné opomenutí systému následné péče. I současná situace subjektů poskytujících náhradní péči i statistiky „úspěšnosti“ jejich klientů v běžném samostatném životě potvrzují, že je třeba celý systém následné péče zásadně reformovat, zefektivnit a především přizpůsobit potřebám mladých lidí odcházejících ze systému náhradní péče.

¹ http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf 12.12.2009

Proto by bylo zřejmě na místě, aby Ministerstvo práce a sociálních věcí celou problematiku následné péče zastřešilo, byla jím zpracována ucelená koncepce a metodika, včetně okruhu působnosti participujících orgánů, krajů, obcí a soukromých subjektů.

Samostatnou kapitolou v oblasti následné péče je jistě nedostatek finančních prostředků určených na rozvoj přípravy mladých lidí na odchod ze systému náhradní péče a podporu rozvoje nástrojů následné péče. Současná podoba distribuce finančních prostředků více vyhovuje ústavním zařízením, neboť jejich příjmy jsou dlouhodobě garantovány na základě zákona. Neziskové organizace, které mají nezastupitelnou roli v systému následné péče, jsou naproti tomu ve většině případů závislé na krátkodobých grantech a proto jsou jejich možnosti plánování dlouhodobého rozvoje činností silně omezeny. Navíc jsou neziskové organizace téměř neustále vystaveny riziku nedostatku finančních prostředků a v mnoha případech v podstatě bojem o holou existenci marní čas a kapacity využitelné efektivněji jinde. V důsledku je pak příprava mladých lidí na odchod a především následná péče často nesystematická a neprobíhá potřebně dlouhou dobu. Nedostatek finančních prostředků zároveň znesnadňuje vznik dalších potřebných služeb, které by umožnily pokud možno plynulý a bezproblémový přechod mladých lidí z prostřední náhradní péče do samostatného života.

Návrhy týkající se následné péče o děti, které byly vychovávány mimo vlastní rodinu:

- a) S dostatečným předstihem před skončením péče uspořádat případovou konferenci, na níž budou prodiskutovány hlavní sféry budoucího samostatného života dítěte. (viz praktická část t. t.).
- b) Pro dobu nejméně dvou let po opuštění péče musí mít mladý dospělý jednoho klíčového pracovníka, který koordinuje podporu jednotlivého klienta a svolává v případě potřeby další případové konference.
- c) Je žádoucí posílit kapacitu Domů na půl cesty a podobných zařízení, zároveň zabránit tomu, aby v těchto domech byly ubytováni mladí lidé vyrůstající bez podpory rodiny s lidmi, kteří byli (někdy dokonce opakovaně) ve výkonu trestu odnětí svobody. Domy na půl cesty by neměly striktně omezovat pobyt na jeden rok, ale individualizovat podporu (viz. občanské sdružení Pod křídly).
- d) Je žádoucí podporovat a propagovat státní a firemní programy, které dětem vyrůstajícím bez podpory rodiny usnadňují vstup na trh práce.

- e) Je žádoucí podporovat a propagovat programy obcí, které těmto dětem usnadňují přístup k bydlení.¹

¹Jistě však existují i první nekonceptní a spontánní případy, na kterých lze demonstrovat, jak by ve skutečnosti byla podpora těchto mladých lidí, např. v oblasti bydlení, prostá. Osobně jsem měl možnost se v rámci svého působení u města Zruče nad Sázavou zúčastnit procesu výstavby domu s pečovatelskou službou, na jehož zřízení v rámci rekonstrukce bývalých jeslí žádalo město dotaci v rámci dotačního programu právě u Ministerstva práce a sociálních věcí. To podmínilo udělení dotace zřízením nejen bytových jednotek pro seniory, ale i startovacích bytů pro mladé dospělé opouštějící zdejší dětský domov. Město tomuto požadavku vyhovělo a takto poměrně jednoduše vznikly tomto domě dvě bytové jednotky využívané našim dětským domovem.

Resumé

Autor se v textu bakalářské práce zaměřil na sociálně-právní aspekty odchodů dětí z dětských domovů a náhradní péče obecně do samostatného života. Pokusil se také o sumarizaci právní úpravy, která se tohoto problému dotýká a o výčet odpovědných státních orgánů a některých spolupracujících soukromých subjektů. Na základě tohoto přehledu a uvedení jednotlivých kompetencí autor zkonstatoval koncepční roztržičnost odpovědných státních orgánů a absenci systémové politiky státu při zajištění péče o tuto skupinu znevýhodněných mladých dospělých.

V tetu je také zmíněna problematika dodržování práv dítěte v rámci Úmluvy o právech dítěte a některých dalších ratifikovaných mezinárodních smluv, je zde zmíněna i současná situace při posuzování vhodnosti a kvalitě péče institucionální a náhradní rodinné.

V praktické části práce je srovnána právní úprava týkající se sociální situace mladých dospělých opouštějících náhradní péči ve Slovenské republice a České republice. Ze srovnání obou úprav pak jasně vyplývá, že v právní úpravě naší jasně chybí některé základní pojmy, mechanismy a koncepce následné péče. Dalším obsahem praktické části je pak návrh případové konference při opouštění náhradní institucionální péče.

Vzhledem k šíři tématu nepostihuje práce problematiku kompletně, jedná se převážně o shrnutí informací a identifikaci nejzávažnějších nedostatků ve fungování systému a návrh možných řešení a postupů při poskytování skutečně efektivní následné péče.

Summary

In this bachelor thesis the author focuses on social and legal aspects of children leaving children's homes and substitutional family care in general and entering their independent lives. The author also attempts to summarize the legal regulations related to this problem and to enumerate the responsible public authorities as well as some of the cooperative private subjects. On the basis of this outline and stating the individual competences, the author concludes conceptual fractionalism of responsible public authorities

and absence of system policy of the state on the care of this group of disadvantaged young adults.

The text also mentions the matter of the observance of Children's Rights Pact and some other ratified international treaties, as well as the present situation of assessing the appropriateness and quality of institutional and substitutonal family care.

The practical part of the thesis compares the legal regulations of the social situation of young adults leaving substitutional care in the Republic of Slovakia and the Czech Republic. The comparison implies that our legal regulations obviously lack some essential definitions, mechanisms and conceptions of the subsequent care. The pracical part of the thesis also contains layout of case conference at leaving substitutional institutional care.

Due to the extensiveness of the matter the thesis does not cover it completely. It is rather a summary of information and identification of the most significant limitations of the system functioning and presentation of possible solutions and procedures of providing really effective subsequent care.

Anotace

Bezděk, Martin: Sociální a právní aspekty přechodu dětí z dětských domovů do samostatného života, bakalářská práce. Universita Tomáše Bati ve Zlíně, IMS Brno 2010, 80 s.

V bakalářské práci jsou uvedeny a hodnoceny základní právní nástroje a sociální mechanismy participující na následné péči o mladé dospělé odcházející z institutu náhradní výchovy. Autor se pokusil o návrh možných vylepšení systému a koncepční řešení problematiky.

Klíčová slova: následná péče, institucionální péče, náhradní rodinná péče, dětský domov, práva dítěte, Úmluva o právech dítěte, případová konference, sociální kompetence, sociální závislost, hodnotová orientace, začlenění do společnosti, sociální znevýhodnění.

Annotation

Bezděk, Martin: Social and legal aspects of children leaving children's homes for independent life, bachelor thesis.

The bachelor thesis introduces and assesses basic legal instruments and social mechanisms participating in subsequent care of young adults leaving an institute of substitutional upbringing. The author attempts to present possible system improvement and conceptual solution of the matter.

Key words: subsequent care, institutional care, substitutional family care, children's home, child rights, Children's Rights Pact, case conference, social competence, social dependence, value orientation, integration in the society, social disadvantage.

Seznam použité literatury

Zákonné normy:

Česká republika:

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů.

Vyhláška 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních.

Slovenská republika:

Zákon č. 36/2005 Z. z., o rodine.

Zákon č. 305/2005 Z. z., o sociálnoprávnej ochrane detí o sociálnej kuratele.

Zákon č. 201/2008 Z. z., o náhradnom výživnom.

Zákon č. 448/2008 Z. z., o sociálnych službách.

Literatura

BUBLEOVÁ, V. a kol. Monitoring práv a potřeb mladých lidí odcházejících z dětských domovů. Praha: 2004

BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., Kriminalita jako následek psychické deprivace. Praha 2004

FISCHER, S., ŠKODA, J., Sociální patologie. Praha: Grada Publishing, a.s., 2009. ISBN 978-80-247-2781-X.

HRDLIČKOVÁ, V., PÁVKOVÁ, J., Výchovně vzdělávací práce v dětských domovech. Praha: S.P.N., 1987. ISBN 14-554-87.

HRUŠČÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z., České rodinné právo. Brno: Masarykova universita, 2009. ISBN 80-86535-00-2.

JAKOUBEK, M., HIRT, T., Romové: Kulturologické etudy, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004. ISBN 80-86473-83-4.

KEJDOVÁ, M., VAŇKOVÁ, Z., Právo a sociální politika. IMS Brno-2007.

KOLEKTIV, Federace dětských domovů, Ústavní péče o děti ve světě. FICE, 1994.

KOLEKTIV, Standardy pro péči o děti mimo domov v Evropě. Praha: Sdružení SOS dětských vesniček a Člověk hledá člověka, o.s.2008. ISBN 978-80-254-3665-3

KOVAŘÍK, J., PAZLAROVÁ, H., BUBLEOVÁ, V., Práva ohrožených a znevýhodněných dětí. Praha: 2003

KOVAŘÍK, J., BUBLEOVÁ, V., ŠLESINGEROVÁ, K., Práva a potřeby mladých lidí odcházejících z dětských domovů. Praha: 2004

MATĚJČEK, Z., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace. Praha: Psychiatrické centrum, 1997. ISBN 80-85121-89-1.

SEKOT, A., Sociologie v kostce. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-73-15-126-X.

ŘÍČAN, P., S Romy žít budeme-jde o to jak. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-250-5.

ŘÍČAN, P., Cesta životem. Praha: Pyramida, 1990. ISBN 80-7038-078-0.

ŘÍČAN, P., Psychologie osobnosti. Praha: Pyramida-Orbis, 1975. 02/9 11-033-75.

VEČERKA, K., HOLAS, J., ŠTĚCHOVÁ, M., Problémové děti ve školských výchovných zařízeních. Praha: KNOK, 2000. ISBN 80-86535-00-2

VOCILKA, M., Dětské domovy v české republice. Praha: Aula, 1999. ISBN 80-902667-6-2.

ZIEGLEROVÁ, R., Příčina umístování dětí v dětském domově internátního typu a jejich následná resocializace. Praha: Ped.f. UK, Diplomová práce, 1997.

Zpráva Výboru pro lidská práva při OSN ze dne 27.8.2001 CCPR/CO/72/CZE

Časopisecká literatura:

ŠLESINGEROVÁ, K. Mladí lidé odcházející z dětských domovů 1. a 2. Náhradní rodinná péče. 2004, č. 2 s.34-35, č. 3 s. 33-35.

VOTRUBOVÁ, A., Dětský domov nezrušíme. INSTINKT č5/IX, 4.února 2010, Mediacop, s.r.o. s.16-19. ISSN 1213-774X.

Internetové zdroje:

<http://www.varianty.cz/download/doc/books/24.pdf> SVOBODOVÁ, M., VRTBOVSKÁ, P., BARTOVÁ, D., Zpráva o stávajícím stavu náhradní výchovné péče o děti a mládež bez rodinného zázemí v ČR. (4.12.2009)

www.mpsv.cz (12.12.2009)

<http://www.tauris.cz/katalog/studijni-archiv-zic/statisticke-ro/statisticka-rocenka-skolstvi-2007-2008-vykonove-ukazatele> Statistická ročenka školství 2007/2008. Ústav pro informace ve vzdělávání. ISBN 978-80-211-0551-5.

<http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f25962b4.html> Zpráva výboru pro práva dětí 18.3.2003 (20.12.2009)

http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf Národní koncepce rodinné politiky. Ministerstvo práce a sociálních věcí, Praha, 2005.(20.12.2009)

<http://www.varianty.cz/download/doc/books/24.pdf> Svobodová, M. a Vrtbovská, P. Zpráva o stávajícím stavu náhradní výchovné péče o děti a mládež bez rodinného zázemí v ČR. (13.1.2010)

http://www.zsvejprty.cz/New_Folder/www/VP/umluvapd.htm Jindrová, M. Úmluva o právech dítěte. (15.1.2010)

http://www.mpsv.cz/files/clanky/7870/rocenka_2008b.pdf Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2008. Ministerstvo práce a sociálních věcí, Praha, 2009. ISBN 978-80-7421-004-4.(20.3.2010)

PŘÍLOHY

1. Další zákony, které upravují a řeší sociální ochranu dětí v ČR :

- zákon č. 99/1963 Sb. , Občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů,
- zákon č. 100/1988 Sb. , o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů,
- zákon č. 114/1988 Sb. , o působnosti orgánů ČR v sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů,
- zákon č. 582/1991 Sb. , o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů,
- zákon č. 117/1995 Sb. , o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů,
- zákon č. 155/1995 Sb. , o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů,
- zákon č. 133/2000 Sb. , o evidenci obyvatel a rodných číslech a o změně některých zákonů (zákon o evidenci obyvatel), ve znění pozdějších předpisů,
- zákon č. 301/2000 Sb. , o matrikách, jménu a příjmení, ve znění pozdějších předpisů,
- zákon č. 500/2004 Sb. , správní řád, ve znění pozdějších předpisů,
- zákon č. 108/2006 Sb. , o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů zákon č. 110/2006 Sb. , o životním a existenčním minimu, ve znění pozdějších předpisů,
- zákon č. 111/2006 Sb. , o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů,
- zákon č. 187/2006 Sb. , o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů,
- zákon č. 262/2006 Sb. , zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů.

2. Instrukce a organizace odpovědné za náhradní rodinnou péči a jejich strategie

Nositel odpovědnosti	Hlavní odpovědnosti	Zábrany a překážky v naplňování odpovědnosti
Vláda	Realizace soc. politiky, změny v legislativě. Formulace metodiky, kontrola. Zřizování některých ústavních zařízení. Meziřesortní spolupráce.	Neexistují programy neinstitutionální péče, komplexí program pro romskou menšinu. Omezení financování nestátních zařízení. Roztříštěnost kompetencí. Nedostatečná podpora mladých lidí opouštějících ústavní výchovu, nedostatečná prevence v rodinách.
Samospráva	Zřizuje a registruje služby. Kontrolní orgán.	Dosud amatérský přístup, nedostatečný počet odborníků, neexistuje systém dodatečného vzdělávání zainteresovaných. Nedůvěra vůči neústavní výchově, neochota spolupráce s jinými subjekty. Chybí sociální byty pro mladé odcházející z ústavní péče, chybí služby pro péči o ohrožené rodiny.
Soudy	Rozhodování o umístění dětí do náhradní péče.	Nejsou alternativy k ústavní péči, potíže při specializaci na rodinné právo.
Státní ústavní zařízení	Dlouhodobá péče o mládež, příprava do samostatného života.	Stále ještě silný vliv tradiční ústavní výchovy. Obavy, nedostatek kompetencí, neochota ke spolupráci s biologickou rodinou. Koncentrace na materiální podmínky života dětí, nedostatek kompetencí pro účinnou následnou péči.
Občanská společnost	Poskytování služeb a pomoci.	Malá kapacita, omezený rozsah působnosti. Způsob a principy financování neumožňují dlouhodobé plánování, omezují rozsah samotných služeb.
Biologická rodina	Udržování pout s dítětem v náhradní péči. Konsolidace rodinné situace pro úspěšný návrat dítěte.	Chybí dlouhodobá praxe, tedy i zkušenosti. Na základě negativních zkušeností, neochota ke spolupráci ze strany instituce obecně. Mnohdy se v rodinách opakuje sociální selhání a tím dochází k druhotné deprivaci dítěte.
Náhradní rodina	Péče o dítě, příprava do samostatného života	Nedostatečná podpora státem, samosprávou. Velmi citlivá problematika, přijímání romských dětí. Není rozvinut systém krátkodobé, či specializované péče.
Děti a mládež v péči	Sebereflexe, uvědomění vlastních práv a povinností.	Vědomí o vlastních právech stoupá, zaostává zažití vlastních povinností.
Mezinárodní organizace	Podpora národních organizací, kontrola z „vnějšku“	Zpětná vazba Výboru pro práva dítěte při OSN, při hodnocení republikové zprávy. Zpráva UNICEF zaměřená na participaci dětí na životě společnosti.
Školy	Zajistit rovné příležitosti ke vzdělání.	Podceňování významu vzdělání Romů. Nedostatečné uspokojování potřeb dětí s problémy.